



คู่มือ

พระไตรปิฎกฉบับแปลคำต่อคำกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่สังคมโลก
ประจำปี ๒๕๖๗

Word-by-Word Translation Tipitaka and
Buddhism Propagation to Global Society

๒๐๒๔

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๓

พระอภิธรรมปิฎก ปุฏฐาน ภาค ๔

ได้รับทุนอุดหนุนโครงการจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ
ปีงบประมาณ ๒๕๖๗

คู่มือ การเรียนรู้
พระไตรปิฎกฉบับแปลโดยศัพท์ (คำต่อคำ)
พระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๓
พระอภิธรรมปิฎก ปุณณาสก ภาค ๔

คำชี้แจง

วัตถุประสงค์ของการจัดทำคู่มือการเรียนรู้พระไตรปิฎกฉบับแปลโดยศัพท์ (Word-by-Word Tipitaka Translation) มี ๒ ประการหลัก คือ ๑. เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของศัพท์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกฉบับบาลี ที่เป็นอักษรไทยและอักษรโรมัน ทุกคำ และ ๒. เพื่อให้ความหมายของศัพท์แต่ละคำที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม ได้ช่วยสร้างให้ภาษาบาลีเป็นภาษาที่คงอยู่ และสืบเนื่องคู่กับพระพุทธศาสนา

ในการศึกษาและทำความเข้าใจพระพุทธศาสนา การพิจารณาสภาวะธรรมที่เชื่อมโยงกับเหตุปัจจัยต่างๆ ถือเป็นพื้นฐานสำคัญในการเข้าใจการเกิดขึ้นและดับไปของทุกข์ แนวคิด "มหันตทุกข์ะ" และ "สาร์म्मณทุกข์ะ" สะท้อนให้เห็นถึงความซับซ้อนของสภาวะธรรมที่สัมพันธ์กัน ซึ่งสามารถอธิบายได้ผ่านหลักปฏิจจสมุปบาท

สภาวะธรรมที่เรารับรู้ เช่น ชันธ ๕ หรือรูป-นาม เป็นปัจจัยที่สำคัญในการกำหนดอัตลักษณ์และการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง การเข้าใจเหตุปัจจัยเหล่านี้ช่วยให้เรามองเห็นสภาวะของชีวิต และนำไปสู่การปล่อยวางจากทุกข์ตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า

นอกจากนี้ การศึกษาเรื่อง "อุปาทาน" ที่แบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ เช่น กามุปาทาน, ทิณฺณุปาทาน, สิลฺลพฺพตูปาทาน, และอัตตวาตูปาทาน ทำให้เราเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการยึดมั่นในสิ่งต่างๆ ซึ่งส่งผลกระทบต่อสภาวะธรรมทั้งที่เป็นอุปาทานและไม่เป็นอุปาทาน

การศึกษากิเลส เช่น โลภะ, โมหะ, โทสะ, และมานะ ช่วยให้เราเข้าใจกลไกที่ทำให้มนุษย์ตกอยู่ในวงจรของทุกข์ และการศึกษาเหล่านี้เป็นก้าวแรกในการพ้นทุกข์ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า

ในบทนำเรื่อง "ปิฏกทุกข์ะ และทสฺสนนปหาตัพพทุกข์ะ" ยังได้กล่าวถึงธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติและการเจริญมรรคเพื่อละกิเลส โดยเฉพาะการละกิเลสผ่าน "โสดาปัตติมรรค" ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของธรรมต่างๆ ที่ต้องถูกละและไม่ต้องละ

การเข้าใจสภาวะธรรมและเหตุปัจจัยในพระพุทธศาสนาไม่เพียงแต่ช่วยให้เรามีความรู้เกี่ยวกับการเกิดและดับของสภาวะธรรม แต่ยังเป็นพื้นฐานสำคัญในการละกิเลสและบรรลุมรรคผล การศึกษาเหล่านี้เปิดโลกแห่งความเข้าใจในธรรมชาติของชีวิตและการดำรงอยู่ ผ่านมุมมองของพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งและชัดเจน

ในการจัดทำการแปลพระไตรปิฎกฉบับบาลี อักษรไทยและอักษรโรมัน ได้จัดทำออกเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ จากพระไตรปิฎก ทุกคำศัพท์นั้น เกิดจากความร่วมมือในการแปลจากบุคลากรทางพุทธศาสนา จาก ๓ กลุ่มสถาบันการศึกษา คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยพุทธศาสนาประเทศศรีลังกา และมหาวิทยาลัยนเรศวร ซึ่งมุ่งหวังว่าความเข้าใจในความหมายของภาษาที่พระผู้มีพระภาค ทรงใช้ในการเทศนาสั่งสอน จึงเป็นส่วนใช้พระพุทธศาสนายั่งยืน และถาวรอยู่ตลอดไป

ในคู่มือการศึกษาพระไตรปิฎกฉบับแปลคำต่อคำ คณะผู้ดำเนินการได้พยายามอย่างยิ่งในการสร้างความเข้าใจในคำศัพท์ที่แสดงด้วยการแปลคำต่อคำ ให้เกิดขึ้นกับพุทธศาสนิกชน และผู้สนใจศึกษาความหมายของบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้แสดงธรรมเทศนา ในขณะเดียวกัน คณะผู้ดำเนินการ ได้สรุปประเด็นของธรรมที่สำคัญ ควรแก่การเรียนรู้ และการนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของแต่ละคน ให้บรรลุจุดหมายที่เป็นความสุขสูงสุดของชีวิต การจัดทำคู่มือ จึงแบ่งออกเป็นบท ในแต่ละบทก็จะเป็นการกล่าวถึงธรรมที่บรรจุอยู่ในแต่ละส่วนของเล่ม พร้อมกับยกตัวอย่างของพระบาลีที่เกี่ยวข้องกับธรรมที่สรุปมาให้ศึกษา ผู้ใช้คู่มือจึงจะศึกษาถึงคำอธิบายธรรม มีบาลีประกอบ ต่อด้วยบทแปลแบบคำต่อคำ และตามด้วยบทแปลโดยความที่ได้จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

สารบัญ

บทที่	เนื้อหา	หน้า
๑	มหันตรทุกะ	๕
๒	จิตตทุกะ	๑๑
๓	เจตสิกทุกะ	๑๗
๔	อุปาทานโคจรกะ	๒๖
๕	กิเลสโคจรกะ	๓๒
๖	ปฏิจทุกะ	๓๗

บทที่ ๑

มหันตรทุกะ

ในศาสตร์ของพระพุทธศาสนา การทำความเข้าใจเรื่องของสภาวะธรรมที่เกี่ยวข้องกับเหตุปัจจัยต่างๆ ถือเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาเรื่องของการเกิดขึ้นและการดับไปของทุกข์ ซึ่งแนวคิดนี้สามารถพบได้ อย่างชัดเจนในแนวคิด "มหันตรทุกะ" และ "สารมมณทุกะ" ที่มีความซับซ้อนและเกี่ยวโยงกับกลไกของ สภาวะธรรมในแง่ต่างๆ โดยเฉพาะการที่สภาวะธรรมอาศัยกันและกันเกิดขึ้นตามหลักปฏิจจสมุปบาทหรือเหตุ ปัจจัยสัมพันธ์

ในส่วนนี้จะพิจารณาถึงสภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้และไม่ได้ ซึ่งอาศัยซึ่งกันและกันในการเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นขั้น ๕ หรือรูป-นาม อันมีบทบาทสำคัญในการกำหนดอัตลักษณ์และการดำรงอยู่ของสรรพสิ่งทั้งหลาย ทั้งนี้ ความเข้าใจในเหตุปัจจัยเหล่านี้ไม่เพียงแต่ช่วยให้เราเข้าใจสภาวะของชีวิตและการดำรงอยู่ แต่ ยังนำไปสู่การพิจารณาและการปล่อยวางจากทุกข์ตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า

ตัวอย่าง มหันตรทุกะ

๑. บาฬี

๑๐. มหันตรทุก์

๕๕. สารมมณทุก์ ๑. ปฏิจจวาโร

๑. ปจจยานุโลม ๑. วิภังควาโร

เหตุปจจโย

๑. สารมมณัม ธมมัม ปฏิจจ สารมมโน ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา สารมมณัม เอกัม ขนธัม ปฏิจจ ตโย ขนธธาเปา ทเว ขนธธาเปา ปฏิสนธิขณเฑาเปา. (๑)

สารมมณัม ธมมัม ปฏิจจ อนารมมโน ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา สารมมณเฑ ขนธเฏ ปฏิจจ จิตตสมุฏฐานัม รูปัม ปฏิสนธิขณเฑาเปา. (๒)

สารมมณัม ธมมัม ปฏิจจ สารมมโน จ อนารมมโน จ ธมมา อุปปชชติ เหตุปจจยา สารมมณัม เอกัม ขนธัม ปฏิจจ ตโย ขนธธา จิตตสมุฏฐานณจ รูปาเปา ทเว ขนธธาเปา ปฏิสนธิขณเฑาเปา. (๓)

๒. อนารมมณัม ธมมัม ปฏิจจ อนารมมโน ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา เอกัม มหาภูตธาเปา มหาภูเต ปฏิจจ จิตตสมุฏฐานัม รูปัม กฏตตารูปัม อุปาทารูปัม. (๑)

อนารมมณัม ธมมัม ปฏิจจ สารมมโน ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา ปฏิสนธิขณเฑ วตถุ ปฏิจจ สารมมณา ขนธธา. (๒)

อนารมมณัม ธมมัม ปฏิจจ สารมมโน จ อนารมมโน จ ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา ปฏิสนธิขณเฑ วตถุ ปฏิจจ สารมมณา ขนธธา มหาภูเต ปฏิจจ กฏตตารูปัม. (๓)

๓. สารมมณณจ อนารมมณณจ ธมมัม ปฏิจจ สารมมโน ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา ปฏิสนธิขณเฑ สารมมณัม เอกัม ขนธณจ วตถุณจ ปฏิจจ ตโย ขนธธาเปา ทเว ขนธเฏ จาเปา. (๑)

สารมมณณจ อนารมมณณจ ธมมัม ปฏิจจ อนารมมโน ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา สารมมณเฑ ขนธเฏ จ มหาภูเต จ ปฏิจจ จิตตสมุฏฐานัม รูปัม ปฏิสนธิขณเฑาเปา. (๒)

สารมมณญจ อนารมมณญจ ธมมํ ปฏิจจ สารมมโน จ อนารมมโน จ ธมมา อุปปชชติ เหตุปจจยา
ปฏิสนธิขณ สารมมณํ เอกํ ขนธญจ วตถุญจ ปฏิจจ ตโย ขนธาเปา ทเว ขนธ จาเปา สารมมณ ขนธ จ
มหาภูเต จ ปฏิจจ กฏตตารูป. (๓)

อารมมณปจจโย

๔. สารมมณํ ธมมํ ปฏิจจ สารมมโน ธมโม อุปปชชติ อารมมณปจจยา สารมมณํ เอกํ ขนธํ ปฏิจจ
ตโย ขนธาเปา ทเว ขนธาเปา ปฏิสนธิขณาเปา.

อนารมมณํ ธมมํ ปฏิจจ สารมมโน ธมโม อุปปชชติ อารมมณปจจยา ปฏิสนธิขณ วตถุ ปฏิจจ
สารมมณา ขนธา.

สารมมณญจ อนารมมณญจ ธมมํ ปฏิจจ สารมมโน ธมโม อุปปชชติ อารมมณปจจยา ปฏิสนธิข
ณ สารมมณํ เอกํ ขนธญจ วตถุญจ ปฏิจจ ตโย ขนธาเปา ทเว ขนธ จาเปา (สัจจัต).

๒. การแปลคำต่อคำ

๑๐. มหนตรทุกํ – มหันตรทุกะ/

๕๕. สารมมณทุกํ – หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นไปกับด้วยอารมณ/

ปฏิจจวาโร – วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งธรรมเป็นที่อาศัยเฉพาะ/

๑. ปจจยานุโลมํ – บทที่เป็นไปตามซึ่งปัจจัย/

๑. วิจจควาโร – วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งการแจกแจงโดยพิเศษ/

เหตุปจจโย – ปัจจัยที่เป็นเหตุ/

๑. สารมมณํ – ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ/ ธมมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ สารมมโน
– ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ/ ธมโม – ธรรม/ อุปปชชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/

สารมมณํ – ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ/ เอกํ – ๑ ประการ/ ขนธํ – ซึ่งชั้น/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะ
แล้ว/ ตโย – ๓ ประการ/ ขนธาเปา – ชั้นทั้งหลาย ฯลฯ/ ทเว – ๒ ประการ/ ขนธาเปา – ซึ่งชั้น
ทั้งหลาย ฯลฯ/ ปฏิสนธิขณาเปา – ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ ฯลฯ/ (๑)/

สารมมณํ – ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ/ ธมมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ อนารมมโน
– ที่มีอารมณหาได้/ ธมโม – ธรรม/ อุปปชชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/

สารมมณ – ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ/ ขนธ – ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/
จิตตสมุฏฐานํ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม/ รูป – รูป/ ปฏิสนธิขณาเปา – ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ
 ฯลฯ/ จิตตสมุฏฐานํ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม/ รูป – รูป/ ปฏิสนธิขณาเปา – ในขณะแห่งการสืบต่อ
เฉพาะ ฯลฯ/ (๒)/

สารมมณํ – ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ/ ธมมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ สารมมโน จ
– ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ ด้วย/ อนารมมโน จ – ที่มีอารมณหาได้ ด้วย/ ธมมา – ธรรมทั้งหลาย/ อุปปชชติ –
ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/

สารมมณํ – ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ/ เอกํ – ๑ ประการ/ ขนธํ – ซึ่งชั้น/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะ
แล้ว/ ตโย – ๓ ประการ/ ขนธา – ชั้นทั้งหลาย/ จิตตสมุฏฐานญจ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูป
าเปา – รูป ฯลฯ/ ทเว – ๒ ประการ/ ขนธาเปา – ซึ่งชั้นทั้งหลาย ฯลฯ/ ปฏิสนธิขณาเปา – ในขณะ
แห่งการสืบต่อเฉพาะ ฯลฯ/ (๓)/

๒. อนารมมณ - ที่มีอารมณ์หาไม่ได้/ ธมฺม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ อนารมมโน - ที่มีอารมณ์หาไม่ได้/ ธมฺโม - ธรรม/ อุปฺปชฺชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. - เพราะเหตุปัจจัย/

เอก - ๑ วาระ/ มหาภูตํเปา - ซึ่งมหาภูตรูป ฯลฯ/ มหาภูต - ซึ่งมหาภูตรูปทั้งหลาย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตตสมฺภูฏานํ - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม/ รูป - รูป/ กฺกุตตารูป - รูปโดยความเป็นแห่งรูปอันกรรมกระทำแล้ว/ อุปาทารูป. - ที่ควรเข้าไปยึดถือ/ (๑)/

อนารมมณ - ที่มีอารมณ์หาไม่ได้/ ธมฺม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ สารมมโน - ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ์/ ธมฺโม - ธรรม/ อุปฺปชฺชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา - เพราะเหตุปัจจัย/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ วตฺถ - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ สารมมณา - ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ์/ ขนฺธา. - ชั้นทั้งหลาย/ (๒)/

อนารมมณ - ที่มีอารมณ์หาไม่ได้/ ธมฺม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ สารมมโน จ - ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ์ ด้วย/ อนารมมโน จ - ที่มีอารมณ์หาไม่ได้ ด้วย/ ธมฺโม - ธรรม/ อุปฺปชฺชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา - เพราะเหตุปัจจัย/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/

วตฺถ - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ สารมมณา - ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ์/ ขนฺธา - ชั้นทั้งหลาย/ มหาภูต - ซึ่งมหาภูตรูปทั้งหลาย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ กฺกุตตารูป. - รูปโดยความเป็นแห่งรูปอันกรรมกระทำแล้ว/ (๓)/

๓. สารมมณจ - ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ์ ด้วย/ อนารมมณจ - ที่มีอารมณ์หาไม่ได้ ด้วย/ ธมฺม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ สารมมโน - ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ์/ ธมฺโม - ธรรม/ อุปฺปชฺชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา - เพราะเหตุปัจจัย/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/

สารมมณ - ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ์/ เอก - ๑ ประการ/ ขนฺธจ - ซึ่งชั้น ด้วย/ วตฺถจ - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง ด้วย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ตโย - ๓ ประการ/ ขนฺธาเปา - ชั้นทั้งหลาย ฯลฯ/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนฺธ จาเปา - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ด้วย ฯลฯ/ (๑)/

สารมมณจ - ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ์ ด้วย/ อนารมมณจ - ที่มีอารมณ์หาไม่ได้ ด้วย/ ธมฺม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ อนารมมโน - ที่มีอารมณ์หาไม่ได้/ ธมฺโม - ธรรม/ อุปฺปชฺชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. - เพราะเหตุปัจจัย/

สารมมณ - ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ์/ ขนฺธ จ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ด้วย/ มหาภูต จ - ซึ่งมหาภูตรูปทั้งหลาย ด้วย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตตสมฺภูฏานํ - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม/ รูป - รูป/ ปฏิสนธิขณํเปา - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ ฯลฯ/ (๒)/

สารมมณจ - ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ์ ด้วย/ อนารมมณจ - ที่มีอารมณ์หาไม่ได้ ด้วย/ ธมฺม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ สารมมโน จ - ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ์ ด้วย/ อนารมมโน จ - ที่มีอารมณ์หาไม่ได้ ด้วย/ ธมฺมา - ธรรมทั้งหลาย/ อุปฺปชฺชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา - เพราะเหตุปัจจัย/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/

สารมมณ - ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ์/ เอก - ๑ ประการ/ ขนฺธจ - ซึ่งชั้น ด้วย/ วตฺถจ - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง ด้วย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ตโย - ๓ ประการ/ ขนฺธาเปา - ชั้นทั้งหลาย ฯลฯ/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนฺธ จาเปา - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ด้วย ฯลฯ/ สารมมณ - ที่เป็นไปกับด้วยอารมณ์/ ขนฺธ จ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ด้วย/ มหาภูต จ - ซึ่งมหาภูตรูปทั้งหลาย ด้วย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ กฺกุตตารูป. - รูปโดยความเป็นแห่งรูปอันกรรมกระทำแล้ว/ (๓)/

อารมมณปจฺจโย - อารมมณปัจจัย/

๔. สารมณ - ที่ไปกับด้วยอารมณ์/ รม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ สารมณ - ที่ไปกับด้วยอารมณ์/ รม - ธรรม/ อุปุชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ อารมณปจย - เพราะอารมณ์ปจย/ สารมณ - ที่ไปกับด้วยอารมณ์/ เอก - ๑ ประการ/ ขณ - ซึ่งชั้น/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ตโย - ๓ ประการ/ ขณธาเป - ชั้นทั้งหลาย ฯลฯ/ ทเว - ๒ ประการ/ ขณธาเป - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ฯลฯ/ ปฏิสนธิขณธาเป - ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ ฯลฯ/

อนารมณ - ที่มีอารมณ์หาไม่ได้/ รม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ สารมณ - ที่ไปกับด้วยอารมณ์/ รม - ธรรม/ อุปุชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ อารมณปจย - เพราะอารมณ์ปจย/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ/ วต - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ สารมณ - ที่ไปกับด้วยอารมณ์/ ขณธา - ชั้นทั้งหลาย/

สารมณณ - ที่ไปกับด้วยอารมณ์ ด้วย/ อนารมณณ - ที่มีอารมณ์หาไม่ได้ ด้วย/ รม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ สารมณ - ที่ไปกับด้วยอารมณ์/ รม - ธรรม/ อุปุชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ อารมณปจย - เพราะอารมณ์ปจย/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ/ สารมณ - ที่ไปกับด้วยอารมณ์/ เอก - ๑ ประการ/ ขณณ - ซึ่งชั้น ด้วย/ วตณ - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง ด้วย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ตโย - ๓ ประการ/ ขณธาเป - ชั้นทั้งหลาย ฯลฯ/ ทเว - ๒ ประการ/ ขณธาเป - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ด้วย ฯลฯ/ ([สงคติกัจจเรหิ - อันพระสังคติกัจจเรหิทั้งหลาย]/ สงคิต. - ย่อไว้แล้ว)/

๓. การแปลโดยความ

๑๐. มหันตทูกะ

๕๕. สารมณทูกะ ๑. ปฏิจวาร

๑. ปจยานุโลม ๑. วิกังวาร

เหตุปจย

[๑] สภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้อาศัยสภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุปจย ได้แก่ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ที่รับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้น ฯลฯ อาศัย ชั้น ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (๑)

สภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้อาศัยสภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุปจย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยชั้นที่รับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (๒)

สภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้และที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้อาศัยสภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุปจย ได้แก่ ชั้น ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยชั้น ๑ ที่รับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (๓)

[๒] สภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้อาศัยสภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้เกิดขึ้น เพราะเหตุปจย ได้แก่ ... อาศัยมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ จิตตสมุฏฐานรูปและกฏัตตารูป ที่เป็นอุปาทายรูปอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น (๑)

สภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้อาศัยสภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุปจย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ชั้นที่รับรู้อารมณ์ได้อาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (๒)

สภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้และที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้อาศัยสภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุปจย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ชั้นที่รับรู้อารมณ์ได้อาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น กฏัตตารูปอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น (๓)

[๓] สภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้อาศัยสภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้และที่รับรู้ อารมณ์ไม่ได้เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ที่รับรู้อารมณ์ได้และอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ (๑)

สภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้อาศัยสภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้และที่รับรู้อารมณ์ ไม่ได้เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยชั้นที่รับรู้อารมณ์ได้และ

อาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (๒)

สภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้และที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้อาศัยสภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ ได้และที่รับรู้ อารมณ์ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ที่รับรู้อารมณ์ได้และอาศัย หทัยวัตถุเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ กุฏิตารูปอาศัยชั้นที่รับรู้อารมณ์ได้และอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น (๓)

อาร์มณปัจจัย

[๔] สภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้อาศัยสภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้น

เพราะอาร์มณปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ที่รับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ

สภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้อาศัยสภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ชั้นที่รับรู้อารมณ์ได้อาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น

สภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้อาศัยสภาวะธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้และที่รับรู้อารมณ์ ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะ อาร์มณปัจจัย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ที่รับรู้อารมณ์ได้และอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ (ย่อ)^๑

สรุป

เนื้อหาที่กล่าวถึงเกี่ยวข้องกับหลักธรรมเรื่อง "มหันตรทุกะ" และ "สารัมมณทุกะ" ซึ่งเป็นการ อธิบายถึงการเกิดขึ้นของสภาวะธรรมต่างๆ อันได้แก่สิ่งที่รับรู้อารมณ์ได้ (เช่น จิตและชั้น) และสิ่งที่รับรู้อารมณ์ ไม่ได้ (เช่น รูปธรรมที่ไม่มีจิตใจ) ทั้งหมดนี้อาศัยกันและกันเพื่อเกิดขึ้นตามหลักเหตุปัจจัยสัมพันธ์ (ปฏิจจสมุป บาท) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นเองลอยๆ แต่ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีเหตุและปัจจัยรองรับ

การอธิบายนี้ยังเน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชั้นต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบของชีวิต เช่น จิตต สมุฏฐานรูป (รูปที่เกิดจากจิต) และมหาภูตรูป (ธาตุพื้นฐานที่ก่อให้เกิดรูปธรรม) โดยกล่าวว่า สภาวะธรรมที่รับรู้ อารมณ์ได้และไม่ได้อาศัยกันและกันในการเกิดขึ้น ทั้งหมดนี้อยู่ในกรอบของเหตุปัจจัย ซึ่งทำให้เห็นถึงความ เชื่อมโยงของทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในโลก

^๑ อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑-๔/๑-๒.

ข้อคิดตามหลักธรรม

๑. **อนัตตา (ความไม่มีตัวตน)** การที่สภาวะธรรมต่างๆ อาศัยกันและกันเกิดขึ้น ทำให้เราเห็นว่าไม่มีสิ่งใดในโลกที่เกิดขึ้นโดยลำพัง ทุกสิ่งล้วนเป็นไปตามเหตุปัจจัย นี่คือหลักแห่ง "อนัตตา" หรือความไม่มีตัวตนที่แท้จริง ซึ่งทำให้เราตระหนักว่า ตัวตนหรือสิ่งที่เราคิดว่าเป็น "เรา" ล้วนเกิดจากการประกอบกันของขันธ์และปัจจัยต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

๒. **อนิจจัง (ความไม่เที่ยง)** การเกิดขึ้นและดับไปของสภาวะธรรมต่างๆ แสดงให้เห็นถึงความไม่เที่ยง ไม่มีสิ่งใดที่คงอยู่ตลอดไป ทุกสิ่งเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย ดังนั้น การยึดติดในสิ่งใดๆ ย่อมนำมาซึ่งทุกข์ เพราะสุดท้ายแล้ว ทุกอย่างต้องดับไป

๓. **ทุกข์ (ความทุกข์)** จากการที่ทุกสิ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นล้วนแต่มีความเสื่อมสลาย เมื่อเราไม่เข้าใจธรรมชาติของมัน ก็ย่อมนำมาซึ่งทุกข์ การยึดมั่นในตัวตนหรือสภาวะธรรมต่างๆ จะทำให้เกิดความทุกข์ เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่สามารถคงอยู่ได้ตลอดไป

๔. **ปล่อยวางและการไม่ยึดติด** เมื่อเข้าใจหลักปฏิจจนสมุปปาทที่ว่า ทุกสิ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ไม่สามารถควบคุมได้ เราจะสามารถปล่อยวางจากความยึดมั่นในสภาวะธรรมต่างๆ ได้ การปล่อยวางนี้เป็นวิถีทางสู่การหลุดพ้นจากทุกข์ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรม

การทำความเข้าใจในเหตุปัจจัยและสภาวะธรรมเหล่านี้จะช่วยให้เรามองเห็นโลกและชีวิตอย่างเป็นธรรมชาติ ทำให้เราไม่ยึดติดและสามารถใช้ชีวิตอย่างมีสติและปัญญา

บทที่ ๒

จิตตทุกะ

หัวข้อ "จิตตทุกะ" ในพระอภิธรรมปิฎกเป็นหนึ่งในเนื้อหาที่ว่าด้วยหลักการอันละเอียดลึกซึ้งของการเกิดขึ้นและการดำเนินไปของจิตและธรรมต่าง ๆ โดยอธิบายถึงความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างสภาวะธรรมทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างสิ่งที่เป็จิตและสิ่งที่ไม่เป็นจิต (รูปธรรม) ซึ่งเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยต่าง ๆ

คำว่า "จิตตทุกะ" หมายถึงลักษณะของจิตที่เชื่อมโยงกับองค์ธรรมต่าง ๆ ในลักษณะที่เป็นคู่หรือสัมพันธ์กันตามหลักของ **ปฏิจจสมุปบาท** ซึ่งเป็นกฎแห่งเหตุปัจจัยที่ระบุว่า ธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยที่สืบเนื่องกัน ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นได้โดยปราศจากเหตุปัจจัยที่เกื้อหนุน นี่คือการแสดงให้เห็นถึงการพึ่งพากันและกันระหว่างจิตกับธรรมอื่น ๆ ซึ่งมีทั้งธรรมที่เป็นจิตและธรรมที่ไม่เป็นจิต

เนื้อหาของจิตตทุกะมีการอธิบายเกี่ยวกับเหตุปัจจัยหลัก ๆ สองประการ ได้แก่

๑. **เหตุปัจจัย** หมายถึงการเกิดขึ้นของสภาวะธรรมทั้งหลายที่มีจิตเป็นเหตุปัจจัยให้ธรรมอื่น ๆ เกิดขึ้น เช่น **สัมปยุตตขันธ** และ **จิตตสมุฏฐานรูป** ที่เกิดขึ้นอาศัยจิตในปฏิสนธิขณะ การเกิดขึ้นของขันธที่ไม่เป็นจิต เช่น รูปขันธ หรือขันธที่เป็นอาการของจิตก็อาศัยเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กันอยู่ เช่น ขันธ ๒ (เวทนาและสัญญา) อาศัยขันธ ๑ (รูป) ที่ไม่เป็นจิต เป็นต้น การอธิบายเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงการเชื่อมโยงกันระหว่างธรรมทั้งหลายโดยมีจิตเป็นศูนย์กลาง

๒. **อาร์มมณปัจจัย** เป็นการอธิบายถึงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอาร์มมณหรือสิ่งที่จิตรับรู้ เช่น จิตอาศัยขันธที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้นในปฏิสนธิขณะ โดยขันธเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นอาร์มมณหรือสิ่งที่จิตยึดถือ ซึ่งส่งผลให้เกิดการกระทำหรือการดำเนินไปของจิตในลักษณะต่าง ๆ ตามเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น ขันธ ๒ (เวทนาและสัญญา) อาศัยขันธ ๑ ที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้น เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการอธิบายถึงความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่าง **หทัยวัตถุ** (หัวใจหรือสภาวะที่เป็นแหล่งเกิดของจิต) กับขันธอื่น ๆ ซึ่งอาจเป็นทั้งจิตและสิ่งที่ไม่เป็นจิต เช่น การที่จิตเกิดขึ้นอาศัยหทัยวัตถุหรือสภาวะที่เป็นที่ตั้งของจิต การเกิดขึ้นของจิตและรูปขันธต่าง ๆ จึงต้องมีองค์ประกอบที่ซับซ้อนและสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

จากการอธิบายที่ครอบคลุมนี้ เราจะเห็นได้ว่าจิตและธรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นและดำเนินไปตามกฎแห่งเหตุและปัจจัย ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นโดยลำพัง หรือปราศจากการเกื้อหนุนของสภาวะธรรมอื่น ๆ ดังนั้น "จิตตทุกะ" จึงเป็นการชี้ให้เห็นถึงการทำงานของจิตในบริบทของเหตุปัจจัยอย่างเป็นระบบและเป็นขั้นตอน ซึ่งสะท้อนถึงหลักการของพุทธศาสนาที่ว่าด้วย **อนัตตา** หรือความไม่ยึดมั่นในตัวตน เนื่องจากธรรมทั้งหลายล้วนเกิดขึ้นและดับไปตามเหตุปัจจัยโดยไม่สามารถควบคุมได้โดยตัวตนหรืออัตตา

การทำความเข้าใจเรื่องนี้มีมีความสำคัญในการเจริญปัญญาให้ตระหนักถึงความเป็นไปของธรรมชาติและการปล่อยวางจากความยึดมั่นในสิ่งต่าง ๆ

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๕๖. จิตตทุกัม

๑. ปฏิจจวโร

๑. ปจจยานโลมัม

๑. วิภังควาโร

เหตุปจจโย

๕๐. จิตตัม ธมมัม ปฏิจจ โนจิตโต ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา จิตตัม ปฏิจจ สมปยุตตกา ขนธา จิตตสมุฏฐานญจ รูปัม ปฏิสนธิกขณเณ จิตตัม ปฏิจจ สมปยุตตกา ขนธา กภูตตา จ รูปัม. (๑)

โนจิตตัม ธมมัม ปฏิจจ โนจิตโต ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา โนจิตตัม เอกัม ขนธัม ปฏิจจ ทเว ขนธา จิตตสมุฏฐานญจ รูปัม ทเว ขนเณ ปฏิจจ เอโก ขนโธ จิตตสมุฏฐานญจ รูปัม ปฏิสนธิกขณเณเปา ขนเณ ปฏิจจ วตถุ วตถุ ปฏิจจ ขนธา เอกัม มหาภูตัม ปฏิจจเปา. (๑)

โนจิตตัม ธมมัม ปฏิจจ จิตโต ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา โนจิตเต ขนเณ ปฏิจจ จิตตัม ปฏิสนธิกขณเณ โนจิตเต ขนเณ ปฏิจจ จิตตัม ปฏิสนธิกขณเณ วตถุ ปฏิจจ จิตตัม. (๒)

โนจิตตัม ธมมัม ปฏิจจ จิตโต จ โนจิตโต จ ธมมา อุปปชชติ เหตุปจจยา โนจิตตัม เอกัม ขนธัม ปฏิจจ ทเว ขนธา จิตตญจ จิตตสมุฏฐานญจ รูปัม ทเว ขนเณเปา ปฏิสนธิกขณเณ โนจิตตัม เอกัม ขนธัม ปฏิจจ ทเว ขนธา จิตตญจ กภูตตา จ รูปัม ทเว ขนเณ ปฏิจจ เอโก ขนโธ จิตตญจ กภูตตา จ รูปัม ปฏิสนธิกขณเณ วตถุ ปฏิจจ จิตตญจ สมปยุตตกา จ ขนธา. (๓)

จิตตญจ โนจิตตญจ ธมมัม ปฏิจจ โนจิตโต ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา โนจิตตัม เอกัม ขนธญจ จิตตญจ ปฏิจจ ทเว ขนธา จิตตสมุฏฐานญจ รูปัม ทเว ขนเณ จาเปา จิตตญจ มหาภูเต จ ปฏิจจ จิตตสมุฏฐานญจ รูปัม ปฏิสนธิกขณเณ โนจิตตัม เอกัม ขนธญจ จิตตญจ ปฏิจจ ทเว ขนธา กภูตตา จ รูปัม ทเว ขนเณเปา ปฏิสนธิกขณเณ จิตตญจ วตถุญจ ปฏิจจ โนจิตตา ขนธา ปฏิสนธิกขณเณ จิตตญจ มหาภูเต จ ปฏิจจ กภูตตารูปัม. (๑)

อารมมณปจจโย

๕๑. จิตตัม ธมมัม ปฏิจจ โนจิตโต ธมโม อุปปชชติ อารมมณปจจยา จิตตัม ปฏิจจ สมปยุตตกา ขนธา ปฏิสนธิกขณเณเปา. (๑)

โนจิตตัม ธมมัม ปฏิจจ โนจิตโต ธมโม อุปปชชติ อารมมณปจจยา โนจิตตัม เอกัม ขนธัม ปฏิจจ ทเว ขนธา ทเว ขนเณเปา ปฏิสนธิกขณเณเปา ปฏิสนธิกขณเณ วตถุ ปฏิจจ ขนธา. (๑)

โนจิตตัม ธมมัม ปฏิจจ จิตโต ธมโม อุปปชชติ อารมมณปจจยา โนจิตเต ขนเณ ปฏิจจ จิตตัม ปฏิสนธิกขณเณ โนจิตเต ขนเณ ปฏิจจ จิตตัม ปฏิสนธิกขณเณ วตถุ ปฏิจจ จิตตัม. (๒)

โนจิตตัม ธมมัม ปฏิจจ จิตโต จ โนจิตโต จ ธมมา อุปปชชติ อารมมณปจจยา โนจิตตัม เอกัม ขนธัม ปฏิจจ ทเว ขนธา จิตตญจ ทเว ขนเณ ปฏิจจเปา ปฏิสนธิกขณเณ โนจิตตัม เอกัม ขนธัม ปฏิจจ ทเว ขนธา จิตตญจ ทเว ขนเณเปา ปฏิสนธิกขณเณ วตถุ ปฏิจจ จิตตญจ สมปยุตตกา จ ขนธา. (๓)

จิตตญจ โนจิตตญจ ธมมัม ปฏิจจ โนจิตโต ธมโม อุปปชชติ อารมมณปจจยา โนจิตตัม เอกัม ขนธญจ จิตตญจ ปฏิจจ ทเว ขนธา ทเว ขนเณ จาเปา ปฏิสนธิกขณเณเปา ปฏิสนธิกขณเณ จิตตญจ วตถุญจ ปฏิจจ โนจิตตา ขนธา. (๑) (สัจจัตตัม).

๒. การแปลคำต่อคำ

๕๖. จิตตทุก - หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นจิต/

๑. ปฏิจจวโร - วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งธรรมเป็นที่อาศัยเฉพาะ/

๑. ปจจยานุโลม - บทที่เป็นไปตามซึ่งปัจจัย/

๑. วิภังควาโร - วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งการแจกแจงโดยพิเศษ/

เหตุปัจจัย - ปัจจัยที่เป็นเหตุ/

๕๐. จิต - ที่เป็นจิต/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ โนจิตโต - ที่มีใช้จิต/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ จิต - ซึ่งจิต/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ สมปยุตตกา - ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ขนธา - ชั้นทั้งหลาย/ จิตตสมุฏฐานนจ - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูป - รูป/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ จิต - ซึ่งจิต/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ สมปยุตตกา - ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ขนธา - ชั้นทั้งหลาย/ กฏตจ - โดยความเป็นแห่งรูปอันกรรมกระทำแล้ว ด้วย/ รูป. - รูป/ (๑)/

โนจิตโต - ที่มีใช้จิต/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ โนจิตโต - ที่มีใช้จิต/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ โนจิตโต - ที่มีใช้จิต/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธ - ซึ่งชั้น/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธา - ชั้นทั้งหลาย/ จิตตสมุฏฐานนจ - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูป - รูป/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธ - ชั้น/ จิตตสมุฏฐานนจ - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูป - รูป/ ปฏิสนธิขณาเป - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ ฯลฯ/ ขนธ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ วตถุ - หทัยที่เป็นที่ตั้ง/ วตถุ - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ขนธา - ชั้นทั้งหลาย/ เอก - ๑ ประการ/ มหาภูต - ซึ่งมหาภูตรูป/ ปฏิจจาเป - อาศัยเฉพาะแล้ว ฯลฯ/ (๑)/

โนจิตโต - ที่มีใช้จิต/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตโต - ที่เป็นจิต/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ โนจิตเต - ที่มีใช้จิต/ ขนธ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิต - จิต/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ โนจิตเต - ที่มีใช้จิต/ ขนธ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิต - จิต/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ วตถุ - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตโต. - จิต/ (๒)/

โนจิตโต - ที่มีใช้จิต/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตโต จ - ที่เป็นจิต ด้วย/ โนจิตโต จ - ที่มีใช้จิต ด้วย/ ธมมา - ธรรมทั้งหลาย/ อุปปชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ โนจิตโต - ที่มีใช้จิต/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธ - ซึ่งชั้น/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธา - ชั้นทั้งหลาย/ จิตตจ - จิต ด้วย/ จิตตสมุฏฐานนจ - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูป - รูป/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธาเป - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ฯลฯ/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ โนจิตโต - ที่มีใช้จิต/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธ - ซึ่งชั้น/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธา - ชั้นทั้งหลาย/ จิตตจ - จิต ด้วย/ กฏตจ - โดยความเป็นแห่งรูปอันกรรมกระทำแล้ว ด้วย/ รูป - รูป/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธ - ชั้น/ จิตตจ - จิต ด้วย/ กฏตจ - โดยความเป็นแห่งรูปอันกรรมกระทำแล้ว ด้วย/ รูป - รูป/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ วตถุ - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตตจ - จิต ด้วย/ สมปยุตตกา จ - ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว ด้วย/ ขนธา. - ชั้นทั้งหลาย/ (๓)/

จิตตตถา - ที่เป็นจิต ด้วย/ โนจิตตถา - ที่มีใจจิต ด้วย/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ โนจิตโต - ที่มีใจจิต/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ โนจิตโต - ที่มีใจจิต/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธถา - ซึ่งขันธ ด้วย/ จิตตถา - ซึ่งจิต ด้วย/ ปฏิจจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธา - ขันธทั้งหลาย/ จิตตสมุฏฐานถา - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูป - รูป/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธะ จาเปา - ซึ่งขันธทั้งหลาย ด้วย ฯลฯ/ จิตตถา - ซึ่งจิต ด้วย/ มหาภูเต จ - ซึ่งมหาภูตรูปทั้งหลาย ด้วย/ ปฏิจจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตตสมุฏฐาน - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม/ รูป - รูป/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ โนจิตโต - ที่มีใจจิต/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธถา - ซึ่งขันธด้วย/ จิตตถา - ซึ่งจิต ด้วย/ ปฏิจจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธา - ขันธทั้งหลาย/ กฏตตา จ - โดยความเป็นแห่งรูปอันกรรมกระทำแล้ว ด้วย/ รูป - รูป/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธะจาเปา - ซึ่งขันธทั้งหลาย ฯลฯ/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ จิตตถา - ซึ่งจิต ด้วย/ วตถถา - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง ด้วย/ ปฏิจจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ โน จิตตา - ที่มีใจจิต/ ขนธา - ขันธทั้งหลาย/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ จิตตถา - ซึ่งจิต ด้วย/ มหาภูเต จ - ซึ่งมหาภูตรูปทั้งหลาย ด้วย/ ปฏิจจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ กฏตตารูป. - รูปโดยความเป็นแห่งรูปอันกรรมกระทำแล้ว/ (๑)/

อารมฺมณปจฺจโย – อารัมมณปัจจย/

๕๑. จิตต์ – ที่เป็นจิต/ ธมฺม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โนจิตโต – ที่มีใจจิต/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ อารมฺมณฺปจฺจยา – เพราะอารัมมณฺปจฺจย/ จิตฺตํ – ซึ่งจิต/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ สมฺปยุตฺตกา – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ขนฺธา – ชั้นทั้งหลาย/ ปฏิสนธิขณฺหาเปว – ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ ฯลฯ/ (๑)/

โนจิตต์ – ที่มีไชจิต/ ธมฺม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โนจิตโต – ที่มีไชจิต/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปุพฺพติ – ย่อมเกิดขึ้น/ อารมฺมณปจฺจยา – เพราะอาร์มณปัจจย/ โนจิตต์ – ที่มีไชจิต/ เอก – ๑ ประการ/ ขนฺธ – ซึ่งขันธ/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว – ๒ ประการ/ ขนฺธา – ขันธทั้งหลาย/ ทเว – ๒ ประการ/ ขนฺเธว – ซึ่งขันธทั้งหลาย ฯลฯ/ ปฏิสนธิขณ – ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ/ วตฺถ – ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ ขนฺธา. – ขันธทั้งหลาย/ (๑)/

โนจิตต์ - ที่มีไชจิต/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตโต - ที่เป็นจิต/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ อารมมณปจฺจยา - เพราะอาร์มมณปจฺจย/ โนจิตเต - ที่มีไชจิต/ ขนฺธ - ซึ่งขันธ์ทั้งหลาย/ ปฏิจจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตต์ - จิต/ ปฏิสนธิกฺขณ - ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ/ โนจิตเต - ที่มีไชจิต/ ขนฺธ - ซึ่งขันธ์ทั้งหลาย/ ปฏิจจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตต์ - จิต/ ปฏิสนธิกฺขณ - ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ/ วตฺถุ - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตต์. - จิต/ (๒)/

โนจิตต์ - ที่มีใช้จิต/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตโต จ - ที่เป็นจิต ด้วย/ โน
จิตโต จ - ที่มีใช้จิต ด้วย/ ธมมา - ธรรมทั้งหลาย/ อุปฺปชฺชนติ - ย่อมเกิดขึ้น/ อารมฺมณปจฺจยา - เพราะ
อารมฺมณปจฺจย/ โนจิตต์ - ที่มีใช้จิต/ เอก์ - ๑ ประการ/ ขนฺธ - ซึ่งขันธ/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว -
๒ ประการ/ ขนฺธา - ขันธทั้งหลาย/ จิตฺตณฺจ - จิต ด้วย/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนฺเธ - ซึ่งขันธทั้งหลาย/
ปฏิจฺจาเป - อาศัยเฉพาะแล้ว ฯลฯ/ ปฏิสนฺธิกฺขณ - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ โนจิตต์ - ที่มีใช้จิต/
เอก์ - ๑ ประการ/ ขนฺธ - ซึ่งขันธ/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนฺธา - ขันธทั้งหลาย/
จิตฺตณฺจ - จิต ด้วย/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนฺธาเป - ซึ่งขันธทั้งหลาย ฯลฯ/ ปฏิสนฺธิกฺขณ - ในขณะแห่ง
การสืบทอดเฉพาะ/ วตฺถุ - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตฺตณฺจ - จิต ด้วย/ สมฺปยุตฺตกา จ
- ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว ด้วย/ ขนฺธา. - ขันธทั้งหลาย/ (๓)/

จิตตณฺจ - ที่เป็นจิต ด้วย/ โนจิตตณฺจ - ที่มีใจจิต ด้วย/ ธมฺม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจฺจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ โนจิตโต - ที่มีใจจิต/ ธมฺโม - ธรรม/ อุปฺปชฺชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ อารมฺมณปจฺจยา - เพราะอาร์มมณปัจจัย/ โนจิตตํ - ที่มีใจจิต/ เอกํ - ๑ ประการ/ ขนฺธณฺจ - ซึ่งชั้น ด้วย/ จิตตณฺจ - ซึ่งจิต ด้วย/ ปฏิจฺจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทฺเว - ๒ ประการ/ ขนฺธา - ชั้นทั้งหลาย/ ทฺเว - ๒ ประการ/ ขนฺเธ จาเปฯ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ด้วย ฯลฯ/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ จิตตณฺจ - ซึ่งจิต ด้วย/ วตฺถณฺจ - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง ด้วย/ ปฏิจฺจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ โน จิตฺตา - ที่มีใจจิต/ ขนฺธา - ชั้นทั้งหลาย/ (๑)/

([สงคฺติกาจริเยหิ - อันพระสังคฺติกาจารย์ทั้งหลาย]/ สงฺขิตฺตํ. - ย่อไว้แล้ว)/

๓. การแปลโดยความ

๕๖. จิตตทฺกะ ๑. ปฏิจฺจวาร

๑. ปัจจยानุโลม ๑. วิภังการ

เหตุปัจจัย

[๕๐] สภาวะธรรมที่ไม่เป็นจิตอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นจิตเกิดขึ้นเพราะเหตุ- ปัจจัย ได้แก่ สัมปยุตตชั้นและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยจิตเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ สัมปยุตตชั้นและกฏัตตารูปอาศัยจิตเกิดขึ้น (๑)

สภาวะธรรมที่ไม่เป็นจิตอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๒ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยชั้น ๑ ที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้น ชั้น ๑ และจิตต-สมุฏฐานรูปอาศัยชั้น ๒ เกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ หทัยวัตถุอาศัยชั้นเกิดขึ้น ชั้นอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น ... อาศัยมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ (๑)

สภาวะธรรมที่เป็นจิตอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตอาศัยชั้นที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ จิตอาศัยชั้นที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ จิตอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (๒)

สภาวะธรรมที่เป็นจิตและที่ไม่เป็นจิตอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้นเพราะ

เหตุปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๒ จิตและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยชั้น ๑ ที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้น ... อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ชั้น ๒ จิตและกฏัตตารูปอาศัยชั้น ๑ ที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้น ชั้น ๑ จิตและกฏัตตารูปอาศัยชั้น ๒ เกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ จิตและสัมปยุตตชั้นอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (๓)

สภาวะธรรมที่ไม่เป็นจิตอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นจิตและที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๒ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยชั้น ๑ ที่ไม่เป็นจิต และอาศัย จิตเกิดขึ้น ... อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยจิตและมหาภูตรูปเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ชั้น ๒ และกฏัตตารูปอาศัยชั้น ๑ ที่ไม่เป็นจิตและอาศัยจิตเกิดขึ้น ... อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ชั้นที่ไม่เป็นจิตอาศัยจิตและหทัยวัตถุเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ กฏัตตารูปอาศัยจิตและมหาภูตรูปเกิดขึ้น (๑)

อาร์มมณปัจจัย

[๕๑] สภาวะธรรมที่ไม่เป็นจิตอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นจิตเกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัย ได้แก่ สัมปยุตตชั้นอาศัยจิตเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (๑)

สภาวะธรรมที่ไม่เป็นจิตอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๑ ที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้น ... อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ ชั้นอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (๑)

สภาวะธรรมที่เป็นจิตอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัย ได้แก่ จิตอาศัยชั้นที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ จิตอาศัยชั้นที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ จิตอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (๒)

สภาวะธรรมที่เป็นจิตและที่ไม่เป็นจิตอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๒ และจิตอาศัยชั้น ๑ ที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้น ... อาศัย ชั้น ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ชั้น ๒ และจิต

อาศัยชั้น ๑ ที่ไม่เป็นจิต เกิดขึ้น ... อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ จิตและสัมปยุตตชั้นอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (๓)

สภาวะธรรมที่ไม่เป็นจิตอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นจิตและที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๒ อาศัยชั้น ๑ ที่ไม่เป็นจิตและอาศัยจิตเกิดขึ้น ... อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ชั้นที่ไม่เป็นจิตอาศัย จิตและหทัยวัตถุเกิดขึ้น (๑) (ย่อ)^๒

สรุป

หัวข้อ "จิตตทูกะ" เป็นการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างจิตและสภาวะธรรมต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งสิ่งที่เป็นจิตและสิ่งที่ไม่เป็นจิต โดยเนื้อหาอ้างอิงตามหลักการของ **ปฏิจจสมุปบาท** หรือกฎแห่งเหตุปัจจัย ที่กล่าวถึงการเกิดขึ้นและดำเนินไปของธรรมทั้งหลายว่าอาศัยเหตุปัจจัยต่าง ๆ ไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยปราศจากปัจจัยเกื้อหนุน ซึ่งในที่นี้กล่าวถึง **เหตุปัจจัย** และ **อาร์มณปัจจัย** เป็นหลัก

- **เหตุปัจจัย** คือ การเกิดขึ้นของสภาวะธรรมที่มีจิตหรือชั้นเป็นตัวกำหนด เช่น ชั้นหรือรูปธรรมที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจิต

- **อาร์มณปัจจัย** คือ การเกิดขึ้นของจิตที่มีสิ่งอื่นเป็นอารมณ์ หรือสิ่งที่จิตยึดถือ ทำให้เกิดการทำงานของจิตตามปัจจัยต่าง ๆ เช่น การที่จิตอาศัยรูปชั้นหรือหทัยวัตถุเกิดขึ้น

สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงความสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างจิตและธรรมทั้งหลาย ที่ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง แต่ต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ มาประกอบกันอย่างสมดุล

ข้อคิดตามหลักธรรม:

๑. อนัตตา: ความไม่ใช่ตัวตน

การเกิดขึ้นและดำเนินไปของจิตและสภาวะธรรมต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นว่าไม่มีสิ่งใดในโลกนี้ที่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ ทุกสิ่งล้วนเกิดขึ้นและดับไปตามเหตุปัจจัย ดังนั้น เราควรเจริญปัญญาให้เห็นถึงความจริงของสภาวะธรรมนี้ และไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ เพราะไม่มีสิ่งใดอยู่ภายใต้การควบคุมของตัวตน

๒. อนิจจัง: ความไม่เที่ยง

ธรรมทั้งหลายไม่คงอยู่ถาวร การเกิดขึ้นและดับไปของจิตและชั้นต่าง ๆ ตามเหตุปัจจัยนี้ชี้ให้เห็นถึงความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง การเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ดังนั้น การเข้าใจถึงความไม่เที่ยงนี้จะช่วยให้เราเตรียมใจพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงในชีวิตได้ดีขึ้น

๓. อุเบกขา: ความวางเฉย

เมื่อเข้าใจการทำงานของจิตและธรรมตามกฎแห่งเหตุปัจจัย การไม่ยึดมั่นถือมั่นในตัวตนหรือสรรพสิ่งจะนำไปสู่ความสงบ และช่วยให้เราสามารถวางเฉยต่อสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิต โดยไม่ปล่อยให้จิตใจถูกครอบงำด้วยความยินดีหรือยินร้าย

สรุปแล้ว การเข้าใจเนื้อหาของ "จิตตทูกะ" จะช่วยให้เราตระหนักถึงความเป็นไปของธรรมชาติ และสามารถเจริญปัญญาเพื่อปล่อยวางจากความยึดติดและการยึดถือในสิ่งต่าง ๆ

^๒ อภิป. (ไทย) ๔๓/๕๐-๕๑/๒๕-๒๗.

บทที่ ๓

เจตสิกทุกะ

หัวข้อ "เจตสิกทุกะ" เป็นการอธิบายเกี่ยวกับการทำงานและการเกิดขึ้นของ **เจตสิก** หรือองค์ประกอบของจิตที่สัมพันธ์กับ **สภาวะธรรม** ต่าง ๆ โดยอาศัยหลัก **ปฏิจจสมุปบาท** หรือหลักการอิงเหตุปัจจัยในการเกิดขึ้นของสรรพสิ่ง ซึ่งอธิบายว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นล้วนต้องอาศัยเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นเองโดยลำพัง ในที่นี้จะเน้นอธิบายเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของเจตสิกและความสัมพันธ์กับสภาวะธรรมอื่น ๆ

๑. เจตสิกคืออะไร?

เจตสิก หมายถึง ธรรมชาติที่ประกอบร่วมกับจิต ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตในขณะใดขณะหนึ่ง มีหน้าที่ส่งเสริมให้จิตทำงาน เช่น ความรู้สึก ความจำ การคิด หรือความสนใจ เจตสิกไม่สามารถเกิดขึ้นได้เอง แต่ต้องเกิดขึ้นพร้อมกับจิตเท่านั้น โดยเจตสิกสามารถแบ่งเป็นหลายประเภทตามลักษณะและหน้าที่ เช่น สติ (ความระลึกได้) หรือโทสะ (ความโกรธ)

๒. เหตุปัจจัยที่ทำให้เจตสิกเกิดขึ้น

หัวข้อนี้กล่าวถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เจตสิกและสภาวะธรรมต่าง ๆ เกิดขึ้น ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็นหลายกลุ่มตามความสัมพันธ์ดังนี้:

- **สภาวะธรรมที่เป็นเจตสิกอาศัยเจตสิกอื่นเกิดขึ้น:** เจตสิกแต่ละอย่างไม่สามารถเกิดขึ้นเองได้ ต้องอาศัยเจตสิกอื่นหรือองค์ประกอบของจิตเพื่อเกิดขึ้น เช่น **ขันธ ๒** (เวทนาและสัญญา) อาศัยขันธ ๑ (เจตสิกอื่น) เพื่อเกิดขึ้น ขันธ ๑ ก็อาศัยขันธ ๒ เพื่อเกิดขึ้นเช่นกัน
- **สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเจตสิกอาศัยเจตสิกเกิดขึ้น:** สภาวะธรรมอื่นที่ไม่ใช่เจตสิก เช่น จิตหรือรูปธรรมบางอย่าง อาจอาศัยเจตสิกในการเกิดขึ้น ในที่นี้ยกตัวอย่างเช่น **จิต** และ **จิตตสมุฏฐานรูป** (รูปที่เกิดจากจิต) อาศัยเจตสิกเกิดขึ้นในช่วง **ปฏิสนธิขณะ** (ขณะเริ่มต้นของชีวิตใหม่)
- **สภาวะธรรมที่เป็นเจตสิกและไม่เป็นเจตสิกอาศัยเจตสิกเกิดขึ้น:** สภาวะธรรมทั้งที่เป็นเจตสิกและไม่เป็นเจตสิกสามารถเกิดขึ้นพร้อมกันได้ โดยอาศัยเจตสิกอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นปัจจัย เช่น ขันธ ๒ (เจตสิก 2 อย่าง) จิต และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยเจตสิกเพื่อเกิดขึ้น

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างเจตสิกและสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเจตสิก

ในเนื้อหาตอนนี้ยังอธิบายถึงการทำงานของสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเจตสิก เช่น รูปขันธ หรือมหาภูตรูป (ธาตุพื้นฐานของร่างกาย) ที่อาศัยเจตสิกและจิตเพื่อเกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น:

- **จิตตสมุฏฐานรูป** หรือรูปที่เกิดจากจิต อาศัยจิตและเจตสิกเกิดขึ้นในขณะที่จิตทำงาน
- **หทัยวัตถุ** (อวัยวะทางกายที่เป็นที่ตั้งของจิต) อาศัยจิตและเจตสิกในการเกิดขึ้น

๔. อารัมมณปัจจัย

นอกจากเหตุปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้น ยังมีปัจจัยอื่นที่ทำให้เจตสิกเกิดขึ้น เช่น **อารัมมณปัจจัย** หรือการมีสิ่งเร้ามากระทบจิต เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (การสัมผัสทางกาย) หรือธรรมารมณ (สิ่งที่จิตรับรู้ในภายใน) ซึ่งกระทบกับจิต ทำให้เจตสิกเกิดขึ้นและทำงานตามปัจจัยนั้น ตัวอย่างเช่น:

- เจตสิกเกิดขึ้นเพราะมีสิ่งเร้า (อารัมมณ) มากระทบ เช่น เมื่อมีรูปกระทบจิต เจตสิกที่เกี่ยวข้องกับการมองเห็นหรือการรับรู้รูปนั้นก็เกิดขึ้น

๕. ปฏิสนธิขณะ (ขณะเกิดใหม่)

เนื้อหานี้ยังกล่าวถึง ปฏิสนธิขณะ หรือช่วงเวลาที่เกิดจิตและเจตสิกเกิดขึ้นในขณะเริ่มต้นของชีวิตใหม่ โดยในช่วงปฏิสนธิขณะนี้ จิตและเจตสิกจะต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่าง ทั้งขันธ์ (องค์ประกอบของจิตและร่างกาย) เจตสิก จิต และหทัยวัตถุ เพื่อเกิดขึ้นพร้อมกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันซับซ้อนของธรรมชาติการทำงานของจิตในช่วงเวลานี้

สรุปภาพรวม

เนื้อหาของ "เจตสิกทุกะ" อธิบายถึงความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างเจตสิกและสภาวะธรรมที่เป็นทั้งเจตสิกและไม่เป็นเจตสิก โดยอาศัยหลักการของ **เหตุปัจจัย** ว่าไม่มีสิ่งใดในธรรมชาติเกิดขึ้นเองโดยลำพัง ทุกสิ่งต้องอาศัยเหตุปัจจัยในการเกิดขึ้น เช่น จิตอาศัยเจตสิกในการทำงาน และเจตสิกเองก็ต้องอาศัยสภาวะธรรมอื่นในการดำเนินไป การเรียนรู้และเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างเจตสิกและสภาวะธรรมเหล่านี้จะช่วยให้เราเข้าใจถึงธรรมชาติของจิตและการทำงานของขันธ์ต่าง ๆ ในมุมมองของพระพุทธศาสนา

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๕๗. เจตสิกทุกิ

๑. ปฏิจจวาโร

๑. ปจจยานุโลม

๑. วิภังควาโร

เหตุปจจโย

๕๘. เจตสิกัม ฌมม ปฏิจจ เจตสิโก ฌมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา เจตสิกัม เอกัม ขนธัม ปฏิจจ ทเว ขนธา ทเว ขนธเ ปฏิจจ เอโก ขนธโร ปฏิสนธิกขณเฑาเป. (๑)

เจตสิกัม ฌมม ปฏิจจ อเจตสิโก ฌมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา เจตสิเก ขนธเ ปฏิจจ จิตตณจ จิตตสมุฏฐานณจ รูป ปฏิสนธิกขณ เจตสิเก ขนธเ ปฏิจจ จิตตณจ กภูตตา จ รูป. (๒)

เจตสิกัม ฌมม ปฏิจจ เจตสิโก จ อเจตสิโก จ ฌมมา อุปปชชติ เหตุปจจยา เจตสิกัม เอกัม ขนธัม ปฏิจจ ทเว ขนธา จิตตณจ จิตตสมุฏฐานณจ รูป ทเว ขนธเฑาเป ปฏิสนธิกขณเฑาเป. (๓)

๕๙. อเจตสิกัม ฌมม ปฏิจจ อเจตสิโก ฌมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา จิตตัม ปฏิจจ จิตตสมุฏฐานัม รูป ปฏิสนธิกขณ จิตตัม ปฏิจจ กภูตตารูป จิตตัม ปฏิจจ วตถุ วตถุ ปฏิจจ จิตตัม เอกัม มหาภูตเฑา มหาภูเต ปฏิจจ จิตตสมุฏฐานัม รูป กภูตตารูป อุปาทารูป. (๑)

อเจตสิกัม ฌมม ปฏิจจ เจตสิโก ฌมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา จิตตัม ปฏิจจ สมปยุตตกา ขนธา ปฏิสนธิกขณ จิตตเฑาเป ปฏิสนธิกขณ วตถุ ปฏิจจ เจตสิกา ขนธา. (๒)

อเจตสิกัม ฌมม ปฏิจจ เจตสิโก จ อเจตสิโก จ ฌมมา อุปปชชติ เหตุปจจยา จิตตัม ปฏิจจ สมปยุตตกา ขนธา จิตตสมุฏฐานณจ รูป ปฏิสนธิกขณ จิตตเฑาเป ปฏิสนธิกขณ วตถุ ปฏิจจ จิตตณจ สมปยุตตกา จ ขนธา. (๓)

๕๙. เจตสิกณจ อเจตสิกณจ ฌมม ปฏิจจ เจตสิโก ฌมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา เจตสิกัม เอกัม ขนธณจ จิตตณจ ปฏิจจ ทเว ขนธา ทเว ขนธเ จาเป ปฏิสนธิกขณ เจตสิกัม เอกัม ขนธณจ จิตตณจ ปฏิจจ ทเว ขนธา ทเว ขนธเ จาเป ปฏิสนธิกขณ เจตสิกัม เอกัม ขนธณจ วตถุณจ ปฏิจจ ทเว ขนธา ทเว ขนธเ จาเป. (๑)

เจตสิกถยจ อเจตสิกถยจ ธมมํ ปฏิจจ อเจตสีโก ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา เจตสีเก ขนธะ จ จิตตถยจ ปฏิจจ จิตตสมุฏฐานํ รูปํ เจตสีเก ขนธะ จ มหาภูเต จ ปฏิจจ จิตตสมุฏฐานํ รูปํ ปฏิสนธิกขณเจตสีเก ขนธะ จ จิตตถยจ ปฏิจจ กฏตตารูปํ ปฏิสนธิกขณเจตสีเก ขนธะ จ มหาภูเต จ ปฏิจจ กฏตตารูปํ ปฏิสนธิกขณเจตสีเก ขนธะ จ วตถถยจ ปฏิจจ จิตตํ. (๒)

เจตสิกถยจ อเจตสิกถยจ ธมมํ ปฏิจจ เจตสีโก จ อเจตสีโก จ ธมมา อุปปชชติ เหตุปจจยา เจตสีกํ เอกํ ขนธถยจ จิตตถยจ ปฏิจจ ทเว ขนธะ จิตตสมุฏฐานถยจ รูปํ ทเว ขนธะ จาเปฯ ปฏิสนธิกขณเจตสีกํ เอกํ ขนธถยจ จิตตถยจ ปฏิจจ ทเว ขนธะ กฏตตา จ รูปํ ทเว ขนธะ จาเปฯ ปฏิสนธิกขณเจตสีกํ เอกํ ขนธถยจ วตถถยจ ปฏิจจ ทเว ขนธะ จิตตถยจ ทเว ขนธะ จ วตถถยจ ปฏิจจ เอโก ขนธะ จิตตถยจ. (๓)

อารมมณปจจโย

๙๕. เจตสีกํ ธมมํ ปฏิจจ เจตสีโก ธมโม อุปปชชติ อารมมณปจจยา เจตสีกํ เอกํ ขนธํ ปฏิจจ ทเว ขนธะ ทเว ขนธะเปฯ ปฏิสนธิกขณะเปฯ. (๑)

เจตสีกํ ธมมํ ปฏิจจ อเจตสีโก ธมโม อุปปชชติ อารมมณปจจยา เจตสีเก ขนธะ ปฏิจจ จิตตํ ปฏิสนธิกขณะเปฯ. (๒)

เจตสีกํ ธมมํ ปฏิจจ เจตสีโก จ อเจตสีโก จ ธมมา อุปปชชติ อารมมณปจจยา เจตสีกํ เอกํ ขนธํ ปฏิจจ ทเว ขนธะ จิตตถยจ ทเว ขนธะเปฯ ปฏิสนธิกขณะเปฯ. (๓)

๙๖. อเจตสีกํ ธมมํ ปฏิจจ อเจตสีโก ธมโม อุปปชชติ อารมมณปจจยา ปฏิสนธิกขณะ วตถุ ปฏิจจ จิตตํ. (๑)

อเจตสีกํ ธมมํ ปฏิจจ เจตสีโก ธมโม อุปปชชติ อารมมณปจจยา จิตตํ ปฏิจจ สมปยุตตกา ขนธะ ปฏิสนธิกขณะ จิตตํ ปฏิจจ สมปยุตตกา ขนธะ ปฏิสนธิกขณะ วตถุ ปฏิจจ เจตสีกา ขนธะ. (๒)

อเจตสีกํ ธมมํ ปฏิจจ เจตสีโก จ อเจตสีโก จ ธมมา อุปปชชติ อารมมณปจจยา ปฏิสนธิกขณะ วตถุ ปฏิจจ จิตตถยจ สมปยุตตกา จ ขนธะ. (๓)

เจตสิกถยจ อเจตสิกถยจ ธมมํ ปฏิจจ เจตสีโก ธมโม อุปปชชติ อารมมณปจจยา เจตสีกํ เอกํ ขนธถยจ จิตตถยจ ปฏิจจ ทเว ขนธะ ทเว ขนธะ จาเปฯ ปฏิสนธิกขณเจตสีกํ เอกํ ขนธถยจ จิตตถยจ ปฏิจจ ทเว ขนธะ ทเว ขนธะ จาเปฯ ปฏิสนธิกขณเจตสีกํ เอกํ ขนธถยจ วตถถยจ ปฏิจจ ทเว ขนธะ ทเว ขนธะ จาเปฯ. (๑)

เจตสิกถยจ อเจตสิกถยจ ธมมํ ปฏิจจ อเจตสีโก ธมโม อุปปชชติ อารมมณปจจยา ปฏิสนธิกขณเจตสีเก ขนธะ จ วตถถยจ ปฏิจจ จิตตํ. (๒)

เจตสิกถยจ อเจตสิกถยจ ธมมํ ปฏิจจ เจตสีโก จ อเจตสีโก จ ธมมา อุปปชชติ อารมมณปจจยา ปฏิสนธิกขณเจตสีกํ เอกํ ขนธถยจ วตถถยจ ปฏิจจ ทเว ขนธะ จิตตถยจ ทเว ขนธะ จาเปฯ. (๓)

๒. การแปลคำต่อคำ

๕๗. เจตสิกทุก์ – เจตสิกทุกะ/

๑. ปฏิจจวโร – วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งธรรมเป็นที่อาศัยเฉพาะ/

๑. ปจฺจยานุโลมํ – บทที่เป็นไปตามซึ่งปัจจัย/

๑. วิภงฺควาโร – วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งการแจกแจงโดยพิเศษ/

เหตุปจฺจโย – ปัจจัยที่เป็นเหตุ/

๙๒. เจตสิก – ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมฺมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ เจตสิกโก – ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ เจตสิก – ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ เอกํ – ๑ ประการ/ ขนฺธํ – ซึ่งชั้น/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว – ๒ ประการ/ ขนฺธา – ชั้นทั้งหลาย/ ทเว – ๒ ประการ/ ขนฺเธ – ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ เอโก – ๑ ประการ/ ขนฺโธ – ชั้น/ ปฏิสนธิขณฺหาเปฯ – ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ ฯลฯ/ (๑)/

เจตสิก – ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมฺมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ อเจตสิกโก – ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ เจตสิก – ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ขนฺเธ – ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตฺตณฺจ – จิต ด้วย/ จิตฺตสมฺภูฐานฺจ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูปํ – รูป/ ปฏิสนธิขณฺ – ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ เจตสิกเก – ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ขนฺเธ – ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตฺตณฺจ – จิต ด้วย/ กฏฺตตาราจ – โดยความเป็นแห่งรูปอันกรรมกระทำแล้ว ด้วย/ รูปํ. – รูป/ (๒)/

เจตสิก – ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมฺมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ เจตสิกโก จ – ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/ อเจตสิกโก จ – ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ เจตสิก – ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ เอกํ – ๑ ประการ/ ขนฺธํ – ซึ่งชั้น/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว – ๒ ประการ/ ขนฺธา – ชั้นทั้งหลาย/ จิตฺตณฺจ – จิต ด้วย/ จิตฺตสมฺภูฐานฺจ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูปํ – รูป/ ทเว – ๒ ประการ/ ขนฺเธฯเปฯ – ซึ่งชั้นทั้งหลาย ฯลฯ/ ปฏิสนธิขณฺหาเปฯ – ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ ฯลฯ/ (๓)/

๙๓. อเจตสิก – ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมฺมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ อเจตสิกโก – ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ จิตฺตํ – ซึ่งจิต/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตฺตสมฺภูฐานํ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม/ รูปํ – รูป/ ปฏิสนธิขณฺ – ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ จิตฺตํ – ซึ่งจิต/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ กฏฺตตารูปํ – รูปโดยความเป็นแห่งรูปอันกรรมกระทำแล้ว/ จิตฺตํ – ซึ่งจิต/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ วตฺถุ – หทัยที่เป็นที่ตั้ง/ วตฺถุ – ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตฺตํ – จิต/ เอกํ – ๑ ประการ/ มหาภูตํฯเปฯ – ซึ่งมหาภูตรูป ฯลฯ/ มหาภูเต – ซึ่งมหาภูตรูปทั้งหลาย/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตฺตสมฺภูฐานํ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม/ รูปํ – รูป/ กฏฺตตารูปํ – รูปโดยความเป็นแห่งรูปอันกรรมกระทำแล้ว/ อุปาทารูปํ. – ที่ควรเข้าไปยึดถือ/ (๑)/

อเจตสิก – ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมฺมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ เจตสิกโก – ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ จิตฺตํ – ซึ่งจิต/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ สมฺปยุตฺตกา – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ขนฺธา – ชั้นทั้งหลาย/ ปฏิสนธิขณฺ – ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ จิตฺตํฯเปฯ – จิต ฯลฯ/ ปฏิสนธิขณฺ – ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ/ วตฺถุ – ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ เจตสิกโก – ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ขนฺธา. – ชั้นทั้งหลาย/ (๒)/

เจตสิกขณ - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/ อเจตสิกขณ - ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/ รมม - ซึ่งธรรม/
 ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ เจตสิกโก จ - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/ อเจตสิกโก จ - ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/
 รมมา - ธรรมทั้งหลาย/ อุปปชชนติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ เจตสิก - ที่เกิดขึ้นแล้ว
 ในใจ/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธขณ - ซึ่งชั้น ด้วย/ จิตตขณ - ซึ่งจิต ด้วย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว
 - ๒ ประการ/ ขนธา - ชั้นทั้งหลาย/ จิตตสมุฏฐานขณ - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูป - รูป/ ทเว
 - ๒ ประการ/ ขนธ จาเป - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ด้วย ฯลฯ/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ/
 เจตสิก - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธขณ - ซึ่งชั้น ด้วย/ จิตตขณ - ซึ่งจิต ด้วย/ ปฏิจ -
 อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธา - ชั้นทั้งหลาย/ กตตา จ - โดยความเป็นแห่งรูปอันกรรม

๙๕. เจตสิก - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ เจตสิก - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ อารมมณปจจยา - เพราะอาร์มมณปจจย/ เจตสิก - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธ - ซึ่งขันธ/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธา - ขันธทั้งหลาย/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธาเปา - ซึ่งขันธทั้งหลาย ฯลฯ/ ปฏิสนธิกขณาเปา - ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ ฯลฯ/ (๑)/

เจตสิก - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมฺม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ เจตสิโก จ - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/ อเจตสิโก จ - ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/ ธมฺมา - ธรรมทั้งหลาย/ อุปฺปชฺชนฺติ - ย่อมเกิดขึ้น/ อารมฺมณปฺจฺจยา - เพราะอาร์มณปัจจัย/ เจตสิก - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ เภก - ๑ ประการ/ ชนธ - ซึ่งชั้น/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว - ๒ ประการ/ ชนธา - ชั้นทั้งหลาย/ จิตฺตณฺจ - จิต ด้วย/ ทเว - ๒ ประการ/ ชนธาเปฯ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ฯลฯ/ ปฏิสนธิกชนฺธาเปฯ - ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ ฯลฯ/ (๓)/

อเจตสิก – ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ เจตสิก – ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมโม – ธรรม/ อุปปชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ อารมมณปจจยา – เพราะอาร์มมณปัจจย/ จิตต์ – ซึ่งจิต/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ สมปยุตตกา – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ขนธา – ชันธทั้งหลาย/ ปฏิสนธิขณ – ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ/ จิตต์ – ซึ่งจิต/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ สมปยุตตกา – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ขนธา – ชันธทั้งหลาย/ ปฏิสนธิขณ – ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ/ วตฺถ – ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ เจตสิก – ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ขนธา. – ชันธทั้งหลาย/ (๒)/

เจตสิกญจ - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/ อเจตสิกญจ - ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/ ธมมํ - ซึ่งธรรม/
ปฏิจจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ เจตสิกโก - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/

อารมณ์มณปจฺจยา - เพราะอารมณ์มณปจฺจย/ เจตสิก - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ เอก - ๑ ประการ/ ขนฺธณฺจ - ซึ่ง
 ขันธ ด้วย/ จิตตณฺจ - ซึ่งจิต ด้วย/ ปฏิจฺจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนฺธา - ขันธทั้งหลาย/
 ทเว - ๒ ประการ/ ขนฺเธ จาเปา - ซึ่งขันธทั้งหลาย ด้วย ฯลฯ/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบต่อ
 เฉพาะ/ เจตสิก - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ เอก - ๑ ประการ/ ขนฺธณฺจ - ซึ่งขันธ ด้วย/ จิตตณฺจ - ซึ่งจิต ด้วย/
 ปฏิจฺจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนฺธา - ขันธทั้งหลาย/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนฺเธ จาเปา -
 ซึ่งขันธทั้งหลาย ด้วย ฯลฯ/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ/ เจตสิก - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ เอก
 - ๑ ประการ/ ขนฺธณฺจ - ซึ่งขันธ ด้วย/ วตฺถณฺจ - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง ด้วย/ ปฏิจฺจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว
 - ๒ ประการ/ ขนฺธา - ขันธทั้งหลาย/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนฺเธ จาเปา - ซึ่งขันธทั้งหลาย ด้วย ฯลฯ/ (๑)/

เจตสิกณฺจ - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/ อเจตสิกณฺจ - ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/ ธมฺม - ซึ่งธรรม/
 ปฏิจฺจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ อเจตสิก - ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ธมฺโม - ธรรม/ อุปฺปชฺชติ - ย่อมเกิดขึ้น/
 อารมณมณปจฺจยา - เพราะอารมณ์มณปจฺจย/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ/ เจตสิก - ที่
 เกิดขึ้นแล้วในใจ/ ขนฺเธ จ - ซึ่งขันธทั้งหลาย ด้วย/ วตฺถณฺจ - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง ด้วย/ ปฏิจฺจ - อาศัยเฉพาะ
 แล้ว/ จิตฺต - จิต/ (๒)/

เจตสิกณฺจ - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/ อเจตสิกณฺจ - ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/ ธมฺม - ซึ่งธรรม/
 ปฏิจฺจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ เจตสิก - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/ อเจตสิก - ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วในใจ ด้วย/
 ธมฺมา - ธรรมทั้งหลาย/ อุปฺปชฺชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ อารมณมณปจฺจยา - เพราะอารมณ์มณปจฺจย/ ปฏิสนธิข
 ณ - ในขณะแห่งการสืบต่อเฉพาะ/ เจตสิก - ที่เกิดขึ้นแล้วในใจ/ เอก - ๑ ประการ/ ขนฺธณฺจ - ซึ่งขันธ
 ด้วย/ วตฺถณฺจ - ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง ด้วย/ ปฏิจฺจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนฺธา - ขันธ
 ทั้งหมด/ จิตตณฺจ - จิต ด้วย/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนฺเธ จาเปา - ซึ่งขันธทั้งหลาย ด้วย ฯลฯ/ (๓)/

๓. การแปลโดยความ

๕๗. เจตสิกทุกะ ๑. ปฏิจจวาร

๑. ปจฺจยานุโลม ๑. วิภังควาร

เหตุปัจจัย

[๕๖] สภาวะธรรมที่เป็นเจตสิกอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเจตสิกเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ ๒
 อาศัยขันธ ๑ ที่เป็นเจตสิกเกิดขึ้น ขันธ ๑ อาศัย ขันธ ๒ เกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (๑)

สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเจตสิกอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเจตสิกเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตและจิตต
 สมุฏฐานรูปอาศัยขันธที่เป็นเจตสิกเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ จิตและกฏัตตารูปอาศัยขันธที่เป็นเจตสิกเกิดขึ้น (๒)

สภาวะธรรมที่เป็นเจตสิกและที่ไม่เป็นเจตสิกอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเจตสิกเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย
 ได้แก่ ขันธ ๒ จิตและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ ๑ ที่เป็นเจตสิกเกิดขึ้น ... อาศัยขันธ ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ
 ฯลฯ (๓)

[๕๗] สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเจตสิกอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเจตสิกเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่
 จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยจิตเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ กฏัตตารูป อาศัยจิตเกิดขึ้น หทัยวัตถุอาศัยจิตเกิดขึ้น จิต
 อาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น ... อาศัย มหาภูตรูป ๑ ฯลฯ จิตตสมุฏฐานรูปและกฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูปอาศัย
 มหาภูตรูปเกิดขึ้น (๑)

สภาวะธรรมที่เป็นเจตสิกอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเจตสิกเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ สัมปยุตตขันธ
 อาศัยจิตเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ... อาศัยจิต ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ขันธที่เป็นเจตสิกอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (๒)

สภาวะธรรมที่เป็นเจตสิกและที่ไม่เป็นเจตสิกอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเจตสิกและที่ไม่เป็นเจตสิกเกิดขึ้นเพราะอาร์มณปัจจัย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ชั้น ๒ และ จิตอาศัยชั้น ๑ ที่เป็นเจตสิกและอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น ... อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ (๓)^๓

สรุป

"เจตสิกทุกะ" อธิบายถึงความสัมพันธ์และการเกิดขึ้นของ **เจตสิก** (องค์ประกอบของจิต) กับ **สภาวะธรรม** อื่น ๆ โดยใช้หลัก **เหตุปัจจัย** ซึ่งเน้นว่าไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นได้ด้วยตัวเอง ทุกอย่างต้องอาศัยปัจจัยอื่นในการเกิดขึ้น เจตสิกนั้นเป็นธรรมชาติที่เกิดพร้อมกับจิต ทำหน้าที่สนับสนุนการทำงานของจิต เช่น ความจำ การรู้สึก หรือความสนใจ

เนื้อหาแบ่งความสัมพันธ์ของเจตสิกออกเป็นหลายกลุ่ม เช่น

- **เจตสิกอาศัยเจตสิกอื่นเกิดขึ้น** และ **เจตสิกอาศัยจิตหรือสภาวะธรรมอื่น ๆ เกิดขึ้น**
- **สภาวะธรรมที่ไม่ใช่เจตสิกอาศัยเจตสิกในการเกิดขึ้น** เช่น จิตอาศัยชั้นหรือหทัยวัตถุ (อวัยวะที่เป็นที่ตั้งของจิต) ในการเกิดขึ้น

นอกจากนี้ยังกล่าวถึง **อาร์มณปัจจัย** ซึ่งเป็นสิ่งเร้าหรืออารมณ์ที่กระทบจิต ทำให้เจตสิกเกิดขึ้นและทำงานตามสิ่งเร้านั้น ๆ เช่น การเห็นรูปหรือการได้ยินเสียงทำให้จิตเกิดการรับรู้

ข้อคิดตามหลักธรรม

๑. **อิทัปปัจจยตา** – ทุกสิ่งในโลกนี้ไม่เกิดขึ้นเองโดยลำพัง แต่ต้องอาศัยเหตุปัจจัย เช่นเดียวกับเจตสิกที่ต้องอาศัยจิตและสภาวะธรรมอื่น ๆ การเข้าใจหลักนี้ช่วยให้เราตระหนักถึงความสัมพันธ์ของทุกสิ่งว่าไม่มีอะไรเกิดขึ้นแบบบังเอิญ และเราสามารถสร้างเหตุปัจจัยที่ดีเพื่อผลลัพธ์ที่ดีได้

๒. **ปฏิจจสมุปบาท** – หลักการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ อธิบายว่าความทุกข์และการเวียนว่ายตายเกิดอาศัยเหตุปัจจัย เช่นเดียวกับการทำงานของจิตและเจตสิก หากเราสามารถตัดเหตุที่นำไปสู่ทุกข์ได้ เราก็จะพ้นจากการเวียนว่ายในสังสารวัฏ

๓. **โยนิโสมนสิการ** – การพิจารณาอย่างแยบคาย คือการมองให้ลึกซึ้งถึงความสัมพันธ์ของเหตุและผล การทำความเข้าใจเจตสิกและเหตุปัจจัยของมันช่วยฝึกฝนการคิดเชิงลึก รู้เท่าทันความคิดและอารมณ์ของตนเอง

๔. **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** – ธรรมชาติของสรรพสิ่งที่ไม่เที่ยง เกิดขึ้นและดับไป เจตสิกที่เกิดขึ้นพร้อมจิตก็ไม่คงที่ เพราะอาศัยเหตุปัจจัยในการเกิด เมื่อปัจจัยหมดไป เจตสิกและจิตก็ย่อมดับไปเช่นกัน การเข้าใจความไม่เที่ยงนี้จะช่วยลดความยึดมั่นถือมั่นในอารมณ์หรือความรู้สึก

^๓ อภิป. (ไทย) ๔๓/๙๒-๙๖/๕๒-๕๕.

บทที่ ๔

อุปาทานโคจณกะ

เรื่อง "อุปาทานโคจณกะ" และ "อุปาทานทุกะ" เป็นการอธิบายถึงความสัมพันธ์ของสภาวะธรรมที่เกี่ยวข้องกับอุปาทาน หรือการยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ โดยอุปาทานนี้แบ่งออกเป็นหลายประเภท ได้แก่ กามุปาทาน (การยึดติดในกาม), ทิฏฐุปาทาน (การยึดติดในความเห็น), สิลัพพตูปาทาน (การยึดติดในศีลและวัตร), และอิตถวาทุปาทาน (การยึดติดในตัวตน) ซึ่งทั้งหมดล้วนสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในลักษณะที่อาศัยซึ่งกันและกันเพื่อให้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ตามหลักของเหตุปัจจัย

นอกจากนี้ ยังมีการกล่าวถึงสภาวะธรรมที่ไม่เป็นอุปาทาน ซึ่งอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานและสภาวะธรรมที่ไม่เป็นอุปาทานเกิดขึ้น การวิเคราะห์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงกลไกของการยึดมั่นและความเชื่อมโยงของสภาวะธรรมต่างๆ ที่ทำให้การยึดติดเกิดขึ้นตามหลักปฏิจจสมุปบาท สภาวะธรรมทั้งหมดจึงไม่สามารถแยกขาดจากกันได้ แต่มีเหตุปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการดำเนินไปของกระบวนการยึดมั่นนี้

ตัวอย่าง อุปาทานโคจณกะ

๑. บาลี

๑๑. อุปาทานโคจณกัม

๖๙. อุปาทานทุกัม

๑. ปฏิจจวาโร

๑. ปจจยานุโลมัม

๑. วิภังควาโร

เหตุปจจโย

๑. อุปาทานัม ธมมัม ปฏิจจ อุปาทาโน ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา ทิฏฐุปาทานัม ปฏิจจ กามุปาทานัม กามุปาทานัม ปฏิจจ ทิฏฐุปาทานัม สิลัพพตูปาทานัม ปฏิจจ กามุปาทานัม กามุปาทานัม ปฏิจจ สิลัพพตูปาทานัม อิตถวาทุปาทานัม ปฏิจจ กามุปาทานัม กามุปาทานัม ปฏิจจ อิตถวาทุปาทานัม. (๑)

อุปาทานัม ธมมัม ปฏิจจ โนอุปาทาโน ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา อุปาทาเน ปฏิจจ สมปยุตตกา ขนธชา จิตตสมุฏฐานญจ รูปิ. (๒)

อุปาทานัม ธมมัม ปฏิจจ อุปาทาโน จ โนอุปาทาโน จ ธมมา อุปปชชติ เหตุปจจยา ทิฏฐุปาทานัม ปฏิจจ กามุปาทานัม สมปยุตตกา จ ขนธชา จิตตสมุฏฐานญจ รูปิ กามุปาทานัมเปฯ (สพพํ จกกํ กาทพพํ). (๓)

๒. โนอุปาทานัม ธมมัม ปฏิจจ โนอุปาทาโน ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา โนอุปาทานัม เอกํ ขนธํ ปฏิจจ ตโย ขนธชา จิตตสมุฏฐานญจ รูปาเปฯ ทเว ขนธะเปฯ ปฏิสนธิกขณเณ โนอุปาทานัม เอกํ ขนธํ ปฏิจจ ตโย ขนธชา กภูตตา จ รูปาเปฯ ทเว ขนธะเปฯ ขนธะ ปฏิจจ วตถุ วตถุ ปฏิจจ ขนธชา เอกํ มหาภูตัมเปฯ มหาภูเต ปฏิจจ จิตตสมุฏฐานัม รูปิ กภูตตารูปิ อุปาทารูปิ. (๑)

โนอุปาทานัม ธมมัม ปฏิจจ อุปาทาโน ธมโม อุปปชชติ เหตุปจจยา โนอุปาทาเน ขนธะ ปฏิจจ อุปาทานา. (๒)

โนอุปาทานํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อุปาทาโน จ โนอุปาทาโน จ ธมฺมา อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา โนอุปาทานํ เอกํ
ชนธํ ปฏิจฺจ ตโย ชนธา อุปาทานา จ จิตตสมฺภูฏานญจ รูปํ ปาเปฯ ทเว ชนธํ ปฏิจฺจ ทเว ชนธา อุปาทานา จ
จิตตสมฺภูฏานญจ รูปํ. (๓)

๓. อุปาทานญจ โนอุปาทานญจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อุปาทาโน ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา ทิฏฺฐุปาทานญจ
สมฺปยุตฺตเก จ ชนธํ ปฏิจฺจ กามุปาทานํ (สพฺเพ จกฺกา กาทพฺพา). (๑)

อุปาทานญจ โนอุปาทานญจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ โนอุปาทาโน ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา โนอุปาทานํ เอกํ
ชนธญจ อุปาทานญจ ปฏิจฺจ ตโย ชนธา จิตตสมฺภูฏานญจ รูปํ ทเว ชนธํ จาเปฯ อุปาทานญจ มหาภูเต จ ปฏิจฺจ
จิตตสมฺภูฏานํ รูปํ. (๒)

อุปาทานญจ โนอุปาทานญจ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อุปาทาโน จ โนอุปาทาโน จ ธมฺมา อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา
โนอุปาทานํ เอกํ ชนธญจ ทิฏฺฐุปาทานญจ ปฏิจฺจ ตโย ชนธา กามุปาทานญจ จิตตสมฺภูฏานํ รูปํ ทเว ชนธํ จาเป
ฯ (จกฺกํ กาทพฺพํ). (๓)

๒. การแปลคำต่อคำ

๑๑. อุปาทานโคจฺฉกํ – หมวดเล็กแห่งธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/

๖๙. อุปาทานทุกํ – อุปาทานทุกะ/

๑. ปฏิจฺจวาโร – วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งธรรมเป็นที่อาศัยเฉพาะ/

๑. ปจฺจยานุโลมํ – บทที่เป็นไปตามซึ่งปัจจัย/

๑. วิภังฺควาโร – วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งการแจกแจงโดยพิเศษ/

เหตุปจฺจโย – ปัจจัยที่เป็นเหตุ/

๑. อุปาทานํ – ที่ควรเข้าไปยึดถือ/ ธมฺมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ อุปาทาโน – ที่
ควรเข้าไปยึดถือ/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ ทิฏฺฐุปาทานํ –
ซึ่งความเข้าไปยึดถือซึ่งความเห็น/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ กามุปาทานํ – ความเข้าไปยึดถือซึ่งกาม/ กามุ
ปาทานํ – ซึ่งความเข้าไปยึดถือซึ่งกาม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทิฏฺฐุปาทานํ – ความเข้าไปยึดถือซึ่ง
ความเห็น/ สิลฺลพฺพุปาทานํ – ซึ่งความเข้าไปยึดถือซึ่งศีลและวัตร/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ กามุปาทานํ –
ความเข้าไปยึดถือซึ่งกาม/ กามุปาทานํ – ซึ่งความเข้าไปยึดถือซึ่งกาม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ สิลฺลพฺพุ
ปาทานํ – ความเข้าไปยึดถือซึ่งศีลและวัตร/ อุตฺตวาทูปาทานํ – ซึ่งความเข้าไปยึดถือซึ่งการกล่าวซึ่งอรรถาและ
โลกว่าเป็นอรรถา/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ กามุปาทานํ – ความเข้าไปยึดถือซึ่งกาม/ กามุปาทานํ – ซึ่ง
ความเข้าไปยึดถือซึ่งกาม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ อุตฺตวาทูปาทานํ. – ความเข้าไปยึดถือซึ่งการกล่าวซึ่ง
อรรถาและโลกว่าเป็นอรรถา/ (๑)/

อุปาทานํ – ที่ควรเข้าไปยึดถือ/ ธมฺมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โน อุปาทาโน – ที่
มิใช่ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ อุปา
ทานเน – ที่ควรเข้าไปยึดถือ/ [ธมฺเม – ซึ่งธรรมทั้งหลาย]/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ สมฺปยุตฺตกา – ที่
ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ชนธา – ชั้นทั้งหลาย/ จิตตสมฺภูฏานญจ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูปํ. –
รูป/ (๒)/

อุปาทานํ – ที่ควรเข้าไปยึดถือ/ ธมฺมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ อุปาทาโน จ – ที่
เป็นธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ ด้วย/ โน อุปาทาโน จ – เป็นธรรมที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ ด้วย/ ธมฺมา –
ธรรมทั้งหลาย/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ ทิฏฺฐุปาทานํ – ซึ่งความเข้าไป

ยึดถือซึ่งความเห็น/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ กามุปาทาน - ความเข้าไปยึดถือซึ่งกาม/ สมปยุตตกา จ - ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว ด้วย/ ขนธ - ชั้นทั้งหลาย/ จิตตสมุฏฐานน - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูป - รูป/ กามุปาทานาเปา - ความเข้าไปยึดถือซึ่งกาม ฯลฯ/ (สพ - ทั้งปวง/ จก - จักกณัย/ [ปณฺธิเตหิ - อันบัณฑิตทั้งหลาย]/ กาดพ - พึงกระทำ)/ (๓)/

๒. โน อุปาทาน - ที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/ ธม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ โน อุปาทาน - ที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/ ธม - ธรรม/ อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ โน อุปาทาน - ที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธ - ซึ่งชั้น/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ตโย - ๓ ประการ/ ขนธ - ชั้นทั้งหลาย/ จิตตสมุฏฐานน - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูปาเปา - รูป ฯลฯ/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธเปา - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ฯลฯ/ ปฏิสนธิขณ - ในขณะที่แห่งการสืบทอดเฉพาะ/ โน อุปาทาน - ที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธ - ซึ่งชั้น/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ตโย - ๓ ประการ/ ขนธ - ชั้นทั้งหลาย/ ญตฺตา จ - โดยความเป็นแห่งรูปอันกรรมกระทำแล้ว ด้วย/ รูปาเปา - รูป ฯลฯ/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธเปา - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ฯลฯ/ ขนธ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ วตฺถ - หัตถ์ที่เป็นที่ตั้ง/ วตฺถ - ซึ่งหัตถ์ที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ขนธ - ชั้นทั้งหลาย/ เอก - ๑ ประการ/ มหาญตฺตาเปา - ซึ่งมหาญตรูป ฯลฯ/ มหาญเต - ซึ่งมหาญตรูปทั้งหลาย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตตสมุฏฐาน - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม/ รูป - รูป/ ญตฺตารูป - รูปโดยความเป็นแห่งรูปอันกรรมกระทำแล้ว/ อุปาทารูป - ที่ควรเข้าไปยึดถือ/ (๑)/

โน อุปาทาน - ที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/ ธม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ อุปาทาน - ที่ควรเข้าไปยึดถือ/ ธม - ธรรม/ อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ โน อุปาทาน - ที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/ ขนธ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ อุปาทานา. - ความเข้าไปยึดถือทั้งหลาย/ (๒)/

โน อุปาทาน - ที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/ ธม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ อุปาทาน จ - ที่เป็นธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ ด้วย/ โน อุปาทาน จ - เป็นธรรมที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ ด้วย/ ธม - ธรรมทั้งหลาย/ อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ โน อุปาทาน - ที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธ - ซึ่งชั้น/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ตโย - ๓ ประการ/ ขนธ - ชั้นทั้งหลาย/ อุปาทานา จ - ความเข้าไปยึดถือทั้งหลาย ด้วย/ จิตตสมุฏฐานน - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูปาเปา - รูป ฯลฯ/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธ - ชั้นทั้งหลาย/ อุปาทานา จ - ความเข้าไปยึดถือทั้งหลาย ด้วย/ จิตตสมุฏฐานน - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูป - รูป/ (๓)/

๓. อุปาทานน - ที่เป็นธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ ด้วย/ โน อุปาทานน - เป็นธรรมที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ ด้วย/ ธม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ อุปาทาน - ที่ควรเข้าไปยึดถือ/ ธม - ธรรม/ อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ ธิญฺรูปาทานน - ซึ่งความเข้าไปยึดถือซึ่งความเห็น ด้วย/ สมปยุตตเก จ - ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว ด้วย/ ขนธ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ กามุปาทาน - ความเข้าไปยึดถือซึ่งกาม/ (สพ - ทั้งปวง/ จก - จักกณัยทั้งหลาย/ กาดพ - พึงกระทำ)/ (๑)/

อุปาทานน - ที่เป็นธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ ด้วย/ โน อุปาทานน - เป็นธรรมที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ ด้วย/ ธม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ โน อุปาทาน - ที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/ ธม - ธรรม/ อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ โน อุปาทาน - ที่มีใช้

ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธณจ - ซึ่งชั้น ด้วย/ อุปาทานณจ - ซึ่งความยึดมั่น ด้วย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ตโย - ๓ ประการ/ ขนธา - ชั้นทั้งหลาย/ จิตตสมุฏฐานณจ - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูป - รูป/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธ จาเปา - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ด้วย ฯลฯ/ อุปาทานณจ - ที่เป็นธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ ด้วย/ มหาภูเต จ - ซึ่งมหาภูตรูปทั้งหลาย ด้วย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตตสมุฏฐาน - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม/ รูป - รูป/ (๒)/

อุปาทานณจ - ที่เป็นธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ ด้วย/ โน อุปาทานณจ - เป็นธรรมที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ ด้วย/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ อุปาทาโน จ - ที่เป็นธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ ด้วย/ โน อุปาทาโน จ - เป็นธรรมที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ ด้วย/ ธมมา - ธรรมทั้งหลาย/ อุปปชชนิดิ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ โน อุปาทาน - ที่มีใช้ธรรมที่ควรเข้าไปยึดถือ/ เอก - ๑ ประการ/ ขนธณจ - ซึ่งชั้น ด้วย/ ทิฏฐุปาทานณจ - ซึ่งความเข้าไปยึดถือซึ่งความเห็น ด้วย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ตโย - ๓ ประการ/ ขนธา - ชั้นทั้งหลาย/ กามุปาทานณจ - ความเข้าไปยึดถือซึ่งกาม ด้วย/ จิตตสมุฏฐาน - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม/ รูป - รูป/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนธ จาเปา - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ด้วย ฯลฯ/ (จก - จักกนัย/ [ปณฺธิเตหิ - อันบัณฑิตทั้งหลาย]/ กาดพฺพิ - พึงกระทำ)/ (๓)/

๓. การแปลโดยความ

๑๑. อุปาทานโคจฉกะ

๖๙. อุปาทานทุกะ ๑. ปฏิจวาร

๑. ปัจจยานุโลม ๑. วิภังการ

เหตุปัจจัย

[๑] สภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ กามุปาทานอาศัยทิฏฐุปาทานเกิดขึ้น ทิฏฐุปาทานอาศัย กามุปาทานเกิดขึ้น กามุปาทานอาศัยสฬัพพตูปาทานเกิดขึ้น สฬัพพตูปาทานอาศัยกามุปาทานเกิดขึ้น กามุปาทานอาศัยอัตตวาหูปาทานเกิดขึ้น อัตตวาหูปาทานอาศัยกามุปาทานเกิดขึ้น (๑)

สภาวะธรรมที่ไม่เป็นอุปาทานอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ สัมปยุตตขันธและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยอุปาทานเกิดขึ้น (๒)

สภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานและที่ไม่เป็นอุปาทานอาศัยสภาวะธรรมที่เป็น อุปาทานเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ กามุปาทาน สัมปยุตตขันธ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยทิฏฐุปาทานเกิดขึ้น ... อาศัยกามุปาทาน ฯลฯ (พึงทำเป็น จักกนัยทั้งหมด) (๓)

[๒] สภาวะธรรมที่ไม่เป็นอุปาทานอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นอุปาทานเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยชั้น ๑ ที่ไม่เป็น อุปาทานเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะชั้น ๓ และ กุฎตารูปอาศัยชั้น ๑ ที่ไม่เป็นอุปาทานเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ หทัยวัตถุอาศัยชั้นเกิดขึ้น ชั้นอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น ... อาศัยมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ จิตตสมุฏฐานรูปและกุฎตารูปที่เป็นอุปาทานรูปอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น (๑)

สภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นอุปาทานเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ อุปาทานอาศัยชั้นที่ไม่เป็นอุปาทานเกิดขึ้น (๒)

สภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานและที่ไม่เป็นอุปาทานอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นอุปาทานเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๓ อุปาทาน และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัย ชั้น ๑ ที่ไม่เป็นอุปาทานเกิดขึ้น ฯลฯ ชั้น ๒ อุปาทาน และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยชั้น ๒ เกิดขึ้น (๓)

[๓] สภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานและที่ไม่เป็นอุปาทานเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ กามุปาทานอาศัยทิวฏฐุปาทานและสัมปยุตตชั้นเกิดขึ้น (พึงทำเป็นจกกันยทั้งหมด) (๑)

สภาวะธรรมที่ไม่เป็นอุปาทานอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานและที่ไม่เป็นอุปาทานเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยชั้น ๑ ที่ไม่เป็นอุปาทานและอาศัยอุปาทานเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยอุปาทานและมหาภูตรูปเกิดขึ้น (๒)

สภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานและที่ไม่เป็นอุปาทาน อาศัยสภาวะธรรมที่เป็นอุปาทาน และที่ไม่เป็นอุปาทานเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๓ กามุปาทาน และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยชั้น ๑ ที่ไม่เป็นอุปาทานและอาศัยทิวฏฐุปาทานเกิดขึ้น ... อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ (พึงทำเป็นจกกันย) (๓)^๔

สรุป

เนื้อหา "อุปาทานโคจรกะ" และ "อุปาทานทูกะ" อธิบายถึงการเกิดขึ้นของสภาวะธรรมที่เกี่ยวข้องกับอุปาทาน หรือการยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ เช่น กามุปาทาน (การยึดติดในกาม), ทิวฏฐุปาทาน (การยึดติดในความเห็น), สีสัพพตูปาทาน (การยึดติดในศีลและวัตร), และอัตตวาทุปาทาน (การยึดติดในตัวตน) ซึ่งแต่ละประเภทอาศัยกันและกันในการเกิดขึ้น เช่น กามุปาทานอาศัยทิวฏฐุปาทานเกิดขึ้น หรือทิวฏฐุปาทานอาศัยกามุปาทานเกิดขึ้น เป็นต้น

ในขณะเดียวกัน สภาวะธรรมที่ไม่เป็นอุปาทาน (เช่น ชั้นและรูปธรรมที่ไม่ยึดติด) ก็อาศัยสภาวะธรรมที่เป็นอุปาทานและที่ไม่เป็นอุปาทานเกิดขึ้น นอกจากนี้ ยังมีการอธิบายถึงกระบวนการที่สภาวะธรรมเหล่านี้ส่งผลกระทบและสร้างเหตุปัจจัยที่นำไปสู่การยึดมั่นในสิ่งต่างๆ ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ซึ่งทั้งหมดนี้ทำให้เห็นถึงความเชื่อมโยงที่ซับซ้อนของการยึดติดในอุปาทานและการไม่ยึดติด

ข้อคิดตามหลักธรรม

๑. **อุปาทาน (การยึดมั่นถือมั่น)** เป็นต้นเหตุของทุกข์ อุปาทาน หรือการยึดมั่นในสิ่งต่างๆ เป็นหนึ่งในต้นเหตุสำคัญของความทุกข์ การยึดติดในกาม (ความพอใจทางโลก), ความเห็น, ศีลวัตร และตัวตน ล้วนทำให้เกิดความทุกข์ เพราะการยึดมั่นเหล่านี้เกิดจากความเข้าใจผิดว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้และมีค่าแท้จริง ซึ่งขัดกับความจริงที่ว่าทุกสิ่งไม่เที่ยงและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

๒. **อนัตตา (ความไม่มีตัวตน)** การยึดติดในตัวตนหรืออัตตวาทุปาทานเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการหลงผิดในความมีตัวตน หลักธรรมสอนว่าไม่มี "ตัวตน" ที่แท้จริง สิ่งที่เราเข้าใจว่าเป็นตัวเรานั้นเกิดจากชั้นที่ประกอบขึ้นมา ดังนั้นการยึดติดในตัวตนเป็นการยึดมั่นที่ไม่สอดคล้องกับธรรมชาติของโลก ทำให้เกิดทุกข์ในที่สุด

๓. **อนิจจัง (ความไม่เที่ยง)** การยึดมั่นถือมั่นไม่สอดคล้องกับธรรมชาติของสิ่งทั้งปวงที่เป็นอนิจจัง ไม่มีสิ่งใดคงอยู่ตลอดไป ทั้งความพอใจทางกาม ความเห็น หรือความรู้สึกในตัวตน ดังนั้นการเข้าใจความไม่เที่ยงจะช่วยลดความยึดมั่นในสิ่งเหล่านี้ และเป็นก้าวแรกสู่การปล่อยวางจากทุกข์

^๔ อภ.ป. (ไทย) ๔๓/๑-๓/๒๘๗-๒๘๘.

๔. **วิธีสู่การปล่อยวาง** เมื่อเราเห็นว่าทุกสิ่งล้วนเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยและไม่อาจควบคุมได้ การเข้าใจในกลไกของอุปาทานและการไม่ยึดติดจะช่วยให้เราปล่อยวางได้มากขึ้น การปล่อยวางอุปาทานเป็นหนทางสู่ความสงบสุขและการหลุดพ้นจากทุกข์ตามหลักทางพระพุทธศาสนา

โดยสรุป การเข้าใจและปล่อยวางจากอุปาทานเป็นกุญแจสำคัญในการลดทุกข์และเข้าถึงการหลุดพ้น

บทที่ ๕

กิเลสโคจณกะ

"กิเลสโคจณกะ" และ "กิเลสทูกะ" เป็นการศึกษาและอธิบายเกี่ยวกับกิเลสหรือสิ่งเศร้าหมองในจิตใจที่ทำให้มนุษย์ตกอยู่ในวงจรของทุกข์ การเกิดขึ้นของกิเลสอาศัยเหตุปัจจัยต่างๆ เช่น โลภะ (ความโลภ), โมหะ (ความหลง), โทสะ (ความโกรธ), และมานะ (ความถือตัว) กิเลสเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นโดดๆ แต่สัมพันธ์กับกิเลสอื่นๆ และยังส่งผลต่อสภาวะธรรมที่ไม่เป็นกิเลส

เนื้อหาแสดงให้เห็นถึงกระบวนการที่กิเลสเกิดขึ้นและดำเนินไปในจิตมนุษย์ ทั้งในรูปของขั้น (องค์ประกอบของชีวิต) และจิตตสมุฏฐานรูป (รูปธรรมที่เกิดจากจิต) ซึ่งทำให้เห็นถึงความซับซ้อนในการทำงานของจิตใจมนุษย์ที่ถูกครอบงำโดยกิเลส และสภาวะธรรมที่เป็นกิเลสนี้ยังมีอิทธิพลต่อสภาวะธรรมที่ไม่เป็นกิเลสอีกด้วย การศึกษากิเลสและเหตุปัจจัยนี้มีความสำคัญ เพราะเป็นก้าวแรกสู่การพ้นทุกข์และการหลุดพ้นจากกิเลสตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

ตัวอย่าง กิเลสโคจณกะ

๑. บาลี

๑๒. กิเลสโคจณกัม

๗๕. กิเลสทูกัม

๗. ปฏิจจวโร

๑. ปจฺจยानุโลมัม

๑. วิภังควาโร

เหตุปจฺจโย

๑. กิเลสํ ฌมมํ ปฏิจฺจ กิเลสํ ฌมโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา โลภํ ปฏิจฺจ โมหํ ทิฏฺฐิํ ถีนํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ โอนตฺตปฺปํ โลภํ ปฏิจฺจ โมหํ ทิฏฺฐิํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ โอนตฺตปฺปํ โลภํ ปฏิจฺจ โมหํ มาโน ถีนํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ โอนตฺตปฺปํ โลภํ ปฏิจฺจ โมหํ มาโน อุทฺธจฺจํ อหิริกํ โอนตฺตปฺปํ โลภํ ปฏิจฺจ โมหํ ถีนํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ โอนตฺตปฺปํ โสํ ปฏิจฺจ โมหํ ถีนํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ โอนตฺตปฺปํ โสํ ปฏิจฺจ โมหํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ โอนตฺตปฺปํ วิจิกิฉณํ ปฏิจฺจ โมหํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ โอนตฺตปฺปํ อุทฺธจฺจํ ปฏิจฺจ โมหํ อหิริกํ โอนตฺตปฺปํ. (๑)

กิเลสํ ฌมมํ ปฏิจฺจ โนกิเลสํ ฌมโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา กิเลสํ ปฏิจฺจ สมฺปยุตฺตกา ขนฺธํ จิตฺตสมุฏฺฐานญจ รูปํ. (๒)

กิเลสํ ฌมมํ ปฏิจฺจ กิเลสํ จ โนกิเลสํ จ ฌมมา อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา โลภํ ปฏิจฺจ โมหํ ทิฏฺฐิํ ถีนํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ โอนตฺตปฺปํ สมฺปยุตฺตกา จ ขนฺธํ จิตฺตสมุฏฺฐานญจ รูปํ (จกฺก). (๓)

๒. โนกิเลสํ ฌมมํ ปฏิจฺจ โนกิเลสํ ฌมโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา โนกิเลสํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธํ จิตฺตสมุฏฺฐานญจ รูปํ เปา ทเว ขนฺธํ เปา ปฏิสนฺธิกขณํ เปา ขนฺธํ ปฏิจฺจ วตฺถุ วตฺถุ ปฏิจฺจ ขนฺธํ เอกํ มหาภูตํ เปา. (๑)

โนกิเลสํ ฌมมํ ปฏิจฺจ กิเลสํ ฌมโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา โนกิเลสํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ กิเลสา. (๒)

๑. กิเลส – ที่เป็นกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ ธมฺมี – ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ กิเลส –
ที่เป็นกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปปชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจุยา. – เพราะเหตุปัจจัย/
โลภ – ซึ่งความโลภ/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โมโห – ความหลงใหล/ ทิณฺฐิ – ความเห็น/ ถีนํ – ความหด
หู่/ อุทฺธัจจํ – ความฟุ้งซ่าน/ อหิริกํ – ความไม่ละอายใจ/ อนอตตปปิ – ความไม่เกรงกลัว/ โลภํ – ซึ่งความ
โลภ/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โมโห – ความหลงใหล/ ทิณฺฐิ – ความเห็น/ ถีนํ – ความหดหู่/ อุทฺธัจจํ –
ความฟุ้งซ่าน/ อหิริกํ – ความไม่ละอายใจ/ อนอตตปปิ – ความไม่เกรงกลัว/ โลภํ – ซึ่งความโลภ/ ปฏิจจ –
อาศัยเฉพาะแล้ว/ โมโห – ความหลงใหล/ มาโน – ความถือตัว/ ถีนํ – ความหดหู่/ อุทฺธัจจํ – ความฟุ้งซ่าน/
อหิริกํ – ความไม่ละอายใจ/ อนอตตปปิ – ความไม่เกรงกลัว/ โลภํ – ซึ่งความโลภ/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/
โมโห – ความหลงใหล/ มาโน – ความถือตัว/ อุทฺธัจจํ – ความฟุ้งซ่าน/ อหิริกํ – ความไม่ละอายใจ/
อนอตตปปิ – ความไม่เกรงกลัว/ โลภํ – ซึ่งความโลภ/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โมโห – ความหลงใหล/ ถีนํ
– ความหดหู่/ อุทฺธัจจํ – ความฟุ้งซ่าน/ อหิริกํ – ความไม่ละอายใจ/ อนอตตปปิ – ความไม่เกรงกลัว/ โลภํ –
ซึ่งความโลภ/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โมโห – ความหลงใหล/ อุทฺธัจจํ – ความฟุ้งซ่าน/ อหิริกํ – ความไม่
ละอายใจ/ อนอตตปปิ – ความไม่เกรงกลัว/ โทสํ – ซึ่งความประทุษร้าย/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โมโห –
ความหลงใหล/ ถีนํ – ความหดหู่/ อุทฺธัจจํ – ความฟุ้งซ่าน/ อหิริกํ – ความไม่ละอายใจ/ อนอตตปปิ – ความ
ไม่เกรงกลัว/ โทสํ – ซึ่งความประทุษร้าย/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โมโห – ความหลงใหล/ อุทฺธัจจํ –
ความฟุ้งซ่าน/ อหิริกํ – ความไม่ละอายใจ/ อนอตตปปิ – ความไม่เกรงกลัว/ วิจิกิจฉํ – ซึ่งความเคลือบแคลง/
ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โมโห – ความหลงใหล/ อุทฺธัจจํ – ความฟุ้งซ่าน/ อหิริกํ – ความไม่ละอายใจ/
อนอตตปปิ – ความไม่เกรงกลัว/ อุทฺธัจจํ – ซึ่งความฟุ้งซ่าน/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โมโห – ความ
หลงใหล/ อหิริกํ – ความไม่ละอายใจ/ อนอตตปปิ. – ความไม่เกรงกลัว/ (๑)/

กิเลส – ที่เป็นกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ ธมฺม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โน กิเลส
– ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัย. – เพราะเหตุปัจจัย/
กิเลส – ซึ่งกิเลส/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ สมฺปยุตฺตกา – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ขนฺธา – ชนธ์
ทั้งหลาย/ จิตฺตสมฺภูฏานญจ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูป. – รูป/ (๒)/

กิเลส – ที่เป็นกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ ธมฺม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ กิเลส จ –
ที่เป็นกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง ด้วย/ โน กิเลส จ – ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง ด้วย/ ธมฺมา – ธรรม
ทั้งหลาย/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัย. – เพราะเหตุปัจจัย/ โลก – ซึ่งความโลภ/ ปฏิจ – อาศัย
เฉพาะแล้ว/ โมโห – ความหลงใหล/ ภิญฺฐิ – ความเห็น/ ถีน – ความหดหู่/ อุทฺธจฺ – ความฟุ้งซ่าน/ อหิริก –
ความไม่ละอายใจ/ อโนตฺตปฺ – ความไม่เกรงกลัว/ สมฺปยุตฺตกา จ – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว ด้วย/ ขนฺธา –
ชนธ์ทั้งหลาย/ จิตฺตสมฺภูฏานญจ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูป – รูป/ (จกฺก – จักกนัย/ [ปณฺธิเตหิ
– อันบัณฑิตทั้งหลาย/ กาทพฺพ. – พึงกระทำ)/ (๓)/

๒. โน กิเลส – ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ ธมฺม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โน
กิเลส – ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัย. – เพราะเหตุ
ปัจจัย/ โน กิเลส – ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ เอก – ๑ ประการ/ ขนฺธ – ซึ่งชนธ์/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะ
แล้ว/ ตโย – ๓ ประการ/ ขนฺธา – ชนธ์ทั้งหลาย/ จิตฺตสมฺภูฏานญจ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูป
๑เปา – รูป ๑๗๖/ ทเว – ๒ ประการ/ ขนฺธาเปา – ซึ่งชนธ์ทั้งหลาย ๑๗๖/ ปฏิสนธิขณฺธาเปา – ในขณะ
แห่งการสืบทอดเฉพาะ ๑๗๖/ ขนฺธ – ซึ่งชนธ์ทั้งหลาย/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ วตฺถุ – หทัยที่เป็นที่ตั้ง/
วตฺถุ – ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ ขนฺธา – ชนธ์ทั้งหลาย/ เอก – ๑ ประการ/ มหาภูต
๑เปา – ซึ่งมหาภูตรูป ๑๗๖/ (๑)/

โน กิเลส – ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ ธมฺม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ กิเลส
– ที่เป็นกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัย. – เพราะเหตุปัจจัย/

โน กิเลส – ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ ขนฺธ – ซึ่งชนธ์ทั้งหลาย/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/
กิเลสา. – กิเลสทั้งหลาย/ (๒)/

โน กิเลส – ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ ธมฺม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ กิเลส
จ – ที่เป็นกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง ด้วย/ โน กิเลส จ – ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง ด้วย/ ธมฺมา – ธรรม
ทั้งหลาย/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัย. – เพราะเหตุปัจจัย/ โน กิเลส – ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้า
หมอง/ เอก – ๑ ประการ/ ขนฺธ – ซึ่งชนธ์/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ ตโย – ๓ ประการ/ ขนฺธา – ชนธ์
ทั้งหลาย/ กิเลสา จ – กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมองทั้งหลาย ด้วย/ จิตฺตสมฺภูฏานญจ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้น
พร้อม ด้วย/ รูป๑เปา – รูป ๑๗๖/ ทเว – ๒ ประการ/ ขนฺธาเปา – ซึ่งชนธ์ทั้งหลาย ๑๗๖/ (๓)/

๓. กิเลสญจ – ที่เป็นกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง ด้วย/ โน กิเลสญจ – ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง
ด้วย/ ธมฺม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ กิเลส – ที่เป็นกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ ธมฺโม – ธรรม/
อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัย. – เพราะเหตุปัจจัย/ โลกญจ – ซึ่งความโลภ ด้วย/ สมฺปยุตฺตกา จ – ที่
ประกอบทั่วพร้อมแล้ว ด้วย/ ขนฺธ – ซึ่งชนธ์ทั้งหลาย/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โมโห – ความหลงใหล/
ภิญฺฐิ – ความเห็น/ ถีน – ความหดหู่/ อุทฺธจฺ – ความฟุ้งซ่าน/ อหิริก – ความไม่ละอายใจ/ อโนตฺตปฺ –
ความไม่เกรงกลัว/ (จกฺก – จักกนัย/ [ปณฺธิเตหิ – อันบัณฑิตทั้งหลาย/ กาทพฺพ. – พึงกระทำ)/ (๑)/

กิเลสญจ – ที่เป็นกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง ด้วย/ โน กิเลสญจ – ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง
ด้วย/ ธมฺม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ โน กิเลส – ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ ธมฺโม –

ธรรม/ อุปปชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัย. - เพราะเหตุปัจจัย/ โน กิเลส - ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/
 เอก์ - ๑ ประการ/ ขนฺธจ - ซึ่งชั้นด้วย/ กิเลส จ - ซึ่งกิเลสทั้งหลาย ด้วย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/
 ตโย - ๓ ประการ/ ขนฺธา - ชั้นทั้งหลาย/ จิตตสมุฏฐานจ - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูปาเปา -
 รูป ฯลฯ/ ทเว - ๒ ประการ/ ขนฺธ จาเปา - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ด้วย ฯลฯ/ กิเลส จ - ซึ่งกิเลสทั้งหลาย ด้วย/
 มหาภูเต จ - ซึ่งมหาภูตรูปทั้งหลาย ด้วย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตตสมุฏฐาน - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้น
 พร้อม/ รูป. - รูป/ (๒)/

กิเลสจ - ที่เป็นกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง ด้วย/ โน กิเลสจ - ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง
 ด้วย/ ธมฺม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ กิเลส จ - ที่เป็นกิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง ด้วย/ โน กิเลส
 จ - ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง ด้วย/ ธมฺมา - ธรรมทั้งหลาย/ อุปปชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัย.
 - เพราะเหตุปัจจัย/ โน กิเลส - ที่มีใช้กิเลสเป็นเหตุเศร้าหมอง/ เอก์ - ๑ ประการ/ ขนฺธจ - ซึ่งชั้น ด้วย/
 โลภจ - ซึ่งความโลภ ด้วย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ ตโย - ๓ ประการ/ ขนฺธา - ชั้นทั้งหลาย/ โมโห -
 ความหลงใหล/ ทิณฺณ - ความเห็น/ ถีน - ความหดหู่/ อุทฺธจ - ความฟุ้งซ่าน/ อหิริก - ความไม่ละอายใจ/
 อนตฺตป - ความไม่เกรงกลัว/ จิตตสมุฏฐานจ - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูปาเปา - รูป ฯลฯ/
 ทเว - ๒ ประการ/ ขนฺธ จาเปา - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ด้วย ฯลฯ/ (จกฺก - จักกนัย/ [สังคิตฺกัจจริเยหิ - อันพระ
 สังคิตฺกัจจริยทั้งหลาย]/ สงฺขิตฺ. - ย่อไว้ดีแล้ว)/ (๓)

๓. การแปลโดยความ

๑๒. กิเลสโคจณกะ

๗๕. กิเลสทูกะ ๑. ปฏิจวาร

๑. ปัจจยานุโลม ๑. วิภังควาร

เหตุปัจจัย

[๑] สภาวะธรรมที่เป็นกิเลสอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นกิเลสเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ โมหะ ทิณฺณ ถีนะ อุทฺธจจะ อหิริกะ และอนตตปปะอาศัยโลภะเกิดขึ้น โมหะ ทิณฺณ อุทฺธจจะ อหิริกะ และอนตตปปะอาศัยโลภะเกิดขึ้น โมหะ มานะ ถีนะ อุทฺธจจะ อหิริกะ และอนตตปปะอาศัยโลภะเกิดขึ้น โมหะ มานะ อุทฺธจจะ อหิริกะ และอนตตปปะอาศัยโลภะเกิดขึ้น โมหะ ถีนะ อุทฺธจจะ อหิริกะ และอนตตปปะ อาศัยโลภะเกิดขึ้น โมหะ อุทฺธจจะ อหิริกะ และอนตตปปะอาศัยโลภะเกิดขึ้น โมหะ ถีนะ อุทฺธจจะ อหิริกะ และอนตตปปะอาศัยโทสะเกิดขึ้น โมหะ อุทฺธจจะ อหิริกะ และอนตตปปะอาศัยโทสะเกิดขึ้น โมหะ อุทฺธจจะ อหิริกะ และอนตตปปะอาศัยวิจิกิจฉาเกิดขึ้น โมหะ อหิริกะ และอนตตปปะอาศัยอุทฺธจจะเกิดขึ้น (๑)

สภาวะธรรมที่ไม่เป็นกิเลสอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นกิเลสเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ สัมปยุตตขันธ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยกิเลสเกิดขึ้น (๒)

สภาวะธรรมที่เป็นกิเลสและที่ไม่เป็นกิเลสอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นกิเลสเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ โมหะ ทิณฺณ ถีนะ อุทฺธจจะ อหิริกะ อนตตปปะ สัมปยุตตขันธและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยโลภะเกิดขึ้น (พึงทำเป็นจักกนัย) (๓)

[๒] สภาวะธรรมที่ไม่เป็นกิเลสอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นกิเลสเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ ๑ ที่ไม่เป็นกิเลสเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยขันธ ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ หทัยวัตถุ อาศัยขันธเกิดขึ้น ขันธอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น ... อาศัยมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ (๑)

สภาวะธรรมที่เป็นกิเลสอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นกิเลสเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ กิเลสอาศัย
ขั้นที่ไม่เป็นกิเลสเกิดขึ้น (๒)

สภาวะธรรมที่เป็นกิเลสและไม่เป็นกิเลสอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นกิเลสเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย
ได้แก่ ขั้น ๓ กิเลส และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขั้น ๑ ที่ไม่เป็น กิเลสเกิดขึ้น ... อาศัยขั้น ๒ ฯลฯ (๓)

[๓] สภาวะธรรมที่เป็นกิเลสอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นกิเลสและไม่เป็นกิเลสเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย ได้แก่
โมหะ ทิฏฐิ ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ และอนัตตปปะอาศัยโลภะและสัมปยุตตขั้นเกิดขึ้น (พึงทำเป็นจักกณฺย) (๑)

สภาวะธรรมที่ไม่เป็นกิเลสอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นกิเลสและที่ไม่เป็นกิเลสเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย
ได้แก่ ขั้น ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขั้น ๑ ที่ไม่เป็นกิเลสและอาศัยกิเลสเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยขั้น ๒ ฯลฯ
จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยกิเลสและมหาภูตรูปเกิดขึ้น (๒)

สภาวะธรรมที่เป็นกิเลสและไม่เป็นกิเลสอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นกิเลสและไม่เป็นกิเลสเกิดขึ้นเพราะ
เหตุปัจจัย ได้แก่ ขั้น ๓ โมหะ ทิฏฐิ ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อนัตตปปะ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขั้น ๑ ที่
ไม่เป็นกิเลสและอาศัยโลภะเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยขั้น ๒ ฯลฯ (พึงทำเป็นจักกณฺย ย่อ)^๕

สรุป

เนื้อหาเกี่ยวกับ "กิเลสโคจณกะ" และ "กิเลสทูกะ" อธิบายถึงการเกิดขึ้นและการดำเนินไปของกิเลส
ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง และนำไปสู่ทุกข์ กิเลสเหล่านี้ ได้แก่ โลภะ (ความโลภ), โมหะ (ความหลง),
โทสะ (ความโกรธ), มานะ (ความถือตัว), อหิริกะ (ไม่ละอายต่อบาป) และอนัตตปปะ (ไม่เกรงกลัวบาป) กิเลส
เหล่านี้เกิดขึ้นเพราะมีเหตุปัจจัยสนับสนุน ไม่ได้เกิดขึ้นโดยลำพัง เช่น โลภะอาศัยโมหะเกิดขึ้น หรือทิฏฐิ
(ความเห็นผิด) อาศัยโลภะเกิดขึ้น

นอกจากนี้ กิเลสยังสามารถส่งผลกระทบต่อสภาวะธรรมที่ไม่เป็นกิเลส เช่น ขั้น (องค์ประกอบของ
ชีวิต) และจิตตสมุฏฐานรูป (รูปธรรมที่เกิดจากจิต) ทำให้เกิดการหมุนเวียนของกิเลสที่เชื่อมโยงกับขั้น และ
อารมณ์ต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ การอาศัยกันและกันของกิเลสและสภาวะธรรมทำให้นุชยตกอยู่ในวงจรของ
ทุกข์ที่ไม่สิ้นสุด

ข้อคิดตามหลักธรรม

๑. **เหตุปัจจัยและการดับทุกข์:** การศึกษาถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้กิเลสเกิดขึ้น ทำให้เราเห็น
ความสำคัญของการตัดวงจรของเหตุปัจจัยเหล่านั้น การลดหรือดับกิเลส เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง
จะนำไปสู่การลดทุกข์ เพราะกิเลสเป็นต้นเหตุที่ทำให้จิตใจเกิดความทุกข์

๒. **การอาศัยธรรมที่ติมาชำระจิต:** ในการปฏิบัติธรรม พระพุทธศาสนาสอนให้ชำระจิตจาก
กิเลสโดยอาศัยศีล สมาธิ และปัญญา โดยเฉพาะการพัฒนาปัญญาที่มองเห็นโทษของกิเลส และการฝึกสติ
สมาธิ เพื่อควบคุมจิตไม่ให้ถูกครอบงำโดยกิเลส

๓. **การรู้เท่าทันกิเลส:** กิเลสเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย และจะดำเนินไปเมื่อจิตใจไม่ได้รับการ
ฝึกฝน การรู้เท่าทันกิเลส ทำให้เราสามารถป้องกันไม่ให้กิเลสเจริญงอกงามได้ โดยใช้สติและปัญญาเป็น
เครื่องมือสำคัญ

การปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่อขจัดกิเลสคือแนวทางที่นำไปสู่การพ้นทุกข์และการบรรลุธรรม

^๕ อภ.ป. (ไทย) ๔๓/๑-๓/๓๕๑-๓๕๒.

บทที่ ๖

ปิณฺธุทุกะ

บทนำเรื่อง "ปิณฺธุทุกะ และทสฺสเนนปหาตัพพทุกะ" กล่าวถึงธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติและการเจริญมรรคเพื่อละกิเลสและความทุกข์ โดยเฉพาะการละกิเลสผ่าน "โสดาปัตติมรรค" ซึ่งเป็นมรรคหนึ่งในทางแห่งการตรัสรู้ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เนื้อหานี้อธิบายถึงสภาวะธรรมทั้งที่ต้องถูกละด้วยมรรคและที่ไม่ต้องละ รวมถึงการอาศัยกันและกันของธรรมเหล่านั้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนของเหตุปัจจัยที่ทำให้ธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้นและดำเนินไป การเข้าใจเรื่องนี้จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติมีความรู้ความเข้าใจในกระบวนการเกิดและดับของสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับขันธ (องค์ประกอบของชีวิต) และจิตตสมุฏฐานรูป (รูปธรรมที่เกิดจากจิต) อันเป็นพื้นฐานสำคัญในการละกิเลสและการบรรลุมรรคผล

ตัวอย่าง ปิณฺธุทุกะ

๑. บาฬี

๑๓. ปิณฺธุทุกํ

๘๓. ทสฺสเนนปหาตัพพทุกํ

๓. ปฏิจฺจวาโร

๑. ปจฺจยานุโลมํ

๑. วิภิงฺควาโร

เหตุปจฺจโย

๑. ทสฺสเนน ปหาตัพพํ ฌมฺมํ ปฏิจฺจ ทสฺสเนน ปหาตัพพะ ฌมฺโม อูปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา ทสฺสเนน ปหาตัพพํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธาเปฯ ทเว ขนฺธาเปฯ. (๑)

ทสฺสเนน ปหาตัพพํ ฌมฺมํ ปฏิจฺจ นทสฺสเนน ปหาตัพพะ ฌมฺโม อูปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา ทสฺสเนน ปหาตัพเพ ขนฺธํ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปิ. (๒)

ทสฺสเนน ปหาตัพพํ ฌมฺมํ ปฏิจฺจ ทสฺสเนน ปหาตัพพะ จ นทสฺสเนน ปหาตัพพะ จ ฌมฺมา อูปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา ทสฺสเนน ปหาตัพพํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจฯเปฯ ทเว ขนฺธาเปฯ. (๓)

นทสฺสเนน ปหาตัพพํ ฌมฺมํ ปฏิจฺจ นทสฺสเนน ปหาตัพพะ ฌมฺโม อูปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา นทสฺสเนน ปหาตัพพํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจ รูปิฯเปฯ ทเว ขนฺธาเปฯ ปฏิสนธิฯญฺจฯเปฯ ขนฺธํ ปฏิจฺจ วตฺถุ วตฺถุ ปฏิจฺจ ขนฺธา เอกํ มหาภูตํฯเปฯ. (๑)

ทสฺสเนน ปหาตัพพะ จ นทสฺสเนน ปหาตัพพะ ฌมฺมํ ปฏิจฺจ นทสฺสเนน ปหาตัพพะ ฌมฺโม อูปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา ทสฺสเนน ปหาตัพเพ ขนฺธํ จ มหาภูตํ จ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปิ (สํขิตํ)

๒. การแปลคำต่อคำ

๑๓. ปฏฐิทัถุ – ปฏฐิทัทะ/

๘๓. ทสฺสเนนปหาตพฺพุทฺถ – หมวด ๒ แห่งธรรมอันหนทางเป็นเครื่องเห็นพึงละออก/

๓. ปฏิจฺจวาทโร – วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งธรรมเป็นที่อาศัยเฉพาะ/

๑. ปจฺจยानุโลมํ – บทที่เป็นไปตามซึ่งปัจจัย/

๑. วิภังควาโร – วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งการแจกแจงโดยพิเศษ/

เหตุปจฺจโย – ปัจจัยที่เป็นเหตุ/

๑. ทสฺสเนน – ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ – ที่พึงละออก/ ธมฺมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทสฺสเนน – ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ – ที่พึงละออก/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ ทสฺสเนน – ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ – ที่พึงละออก/ เอกํ – ๑ ประการ/ ขนฺธํ – ซึ่งขันธ/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ ตโย – ๓ ประการ/ ขนฺธาฯเปฯ – ขันธทั้งหลาย ฯลฯ/ ทเว – ๒ ประการ/ ขนฺธาฯเปฯ – ซึ่งขันธทั้งหลาย ฯลฯ/ (๑)/

ทสฺสเนน – ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ – ที่พึงละออก/ ธมฺมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ น ทสฺสเนน – มิใช่ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ – ที่พึงละออก/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ ทสฺสเนน – ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ – ที่พึงละออก/ ขนฺธ – ซึ่งขันธทั้งหลาย/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ จิตตสมฺมุฏฺฐานํ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม/ รูป. – รูป/ (๒)/

ทสฺสเนน – ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ – ที่พึงละออก/ ธมฺมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ ทสฺสเนน – ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ จ – ที่พึงละออก ด้วย/ น ทสฺสเนน – มิใช่ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ จ – ที่พึงละออก ด้วย/ ธมฺมา – ธรรมทั้งหลาย/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ ทสฺสเนน – ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ – ที่พึงละออก/ เอกํ – ๑ ประการ/ ขนฺธํ – ซึ่งขันธ/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ ตโย – ๓ ประการ/ ขนฺธา – ขันธทั้งหลาย/ จิตตสมฺมุฏฺฐานญฯเปฯ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย ฯลฯ/ ทเว – ๒ ประการ/ ขนฺธาฯเปฯ – ซึ่งขันธทั้งหลาย ฯลฯ/ (๓)/

น ทสฺสเนน – มิใช่ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ – ที่พึงละออก/ ธมฺมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ น ทสฺสเนน – มิใช่ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ – ที่พึงละออก/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ น ทสฺสเนน – มิใช่ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ – ที่พึงละออก/ เอกํ – ๑ ประการ/ ขนฺธํ – ซึ่งขันธ/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ ตโย – ๓ ประการ/ ขนฺธา – ขันธทั้งหลาย/ จิตตสมฺมุฏฺฐานญ – ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม ด้วย/ รูปฯเปฯ – รูป ฯลฯ/ ทเว – ๒ ประการ/ ขนฺธาฯเปฯ – ซึ่งขันธทั้งหลาย ฯลฯ/ ปฏิสนฺธิกขณฯเปฯ – ในขณะแห่งการสืบทอดเฉพาะ ฯลฯ/ ขนฺธ – ซึ่งขันธทั้งหลาย/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ วตฺถุ – หทัยที่เป็นที่ตั้ง/ วตฺถุ – ซึ่งหทัยที่เป็นที่ตั้ง/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ ขนฺธา – ขันธทั้งหลาย/ เอกํ – ๑ ประการ/ มหาภูตฯเปฯ – ซึ่งมหาภูตรูป ฯลฯ/ (๑)/

ทสฺสเนน – ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุญ – ที่พึงละออก ด้วย/ น ทสฺสเนน – มิใช่ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุญ – ที่พึงละออก ด้วย/ ธมฺมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจฺจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ น ทสฺสเนน – มิใช่ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ – ที่พึงละออก/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปฺปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปจฺจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ ทสฺสเนน – ด้วยหนทางเป็นเครื่องเห็น/ ปหาตพฺพุ – ที่พึงละออก/

ขณฺธ ๖ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย ด้วย/ มหาภูต ๖ - ซึ่งมหาภูตรูปทั้งหลาย ด้วย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/
จิตตสมุฏฐาน^๖ - ที่มีจิตเป็นเหตุตั้งขึ้นพร้อม/ รูป - รูป/ ([สงคฺติกาจริเยหิ - อันพระสังคฺติกาจารย์ทั้งหลาย]/
สงฺขิตฺต. - ย่อไว้ดีแล้ว)/ (๑)/

๓. การแปลโดยความ

๑๓. ปิฎฐทูกะ

๘๓. ทัสเสนนปหาตัพพทูกะ ๑. ปฏิจจวาร

๑. ปัจจยานุโลม ๑. วิกังควาร

เหตุปัจจัย

[๑] สภาวะธรรมที่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคอาศัยสภาวะธรรมที่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๓ อาศัยชั้น ๑ ที่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ (๑)

สภาวะธรรมที่ไม่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคอาศัยสภาวะธรรมที่ต้องประหาร ด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยชั้นที่ต้อง ประหารด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้น (๒)

สภาวะธรรมที่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคและที่ไม่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคอาศัยสภาวะธรรมที่ต้องประหารด้วยด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยชั้น ๑ ที่ต้องประหาร ด้วยด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ (๓)

สภาวะธรรมที่ไม่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยชั้น ๑ ที่ไม่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยชั้น ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ หทัยวัตถุอาศัยชั้นเกิดขึ้น ชั้นอาศัย หทัยวัตถุเกิดขึ้น ... อาศัยมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ (๑)

สภาวะธรรมที่ไม่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคอาศัยสภาวะธรรมที่ต้องประหาร ด้วยโสดาปัตติมรรคและที่ไม่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยชั้นที่ต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรคและอาศัย มหาภูตรูปเกิดขึ้น (ย่อ)^๖

สรุป

หัวข้อเรื่อง "ปิฎฐทูกะ และทัสเสนนปหาตัพพทูกะ" เป็นการอธิบายเกี่ยวกับธรรมที่ต้องละหรือประหารด้วยโสดาปัตติมรรค (มรรคแห่งการเข้าสู่ความเป็นพระโสดาบัน) ซึ่งเป็นมรรคเบื้องต้นในการบรรลุมรรคผล นอกจากนี้ยังกล่าวถึงสภาวะธรรมทั้งที่ต้องถูกละและที่ไม่ต้องถูกละ รวมถึงการอาศัยกันของธรรมเหล่านี้ผ่านเหตุปัจจัย โดยในแต่ละชั้น (รูปธรรมและนามธรรม) และจิตตสมุฏฐานรูป (รูปธรรมที่เกิดจากจิต) ต่างอาศัยกันและกันเกิดขึ้น สิ่งเหล่านี้ต้องถูกละไปเมื่อถึงขั้นตอนที่ผู้ปฏิบัติถึงโสดาปัตติมรรคและสามารถเข้าใจธรรมอย่างลึกซึ้งขึ้น

^๖ อภ.ป. (ไทย) ๔๓/๑/๔๐๕.

ข้อคิดตามหลักธรรม

๑. **การละกิเลสตามมรรค** – การปฏิบัติธรรมตามมรรคจะช่วยให้เราละกิเลสและความทุกข์ได้ กิเลสเป็นสภาวะธรรมที่เราต้องละออกไปด้วยปัญญาและการฝึกสมาธิ โสดาปัตติมรรคคือขั้นแรกในการเข้าสู่กระบวนการนี้ ซึ่งหากเข้าใจอย่างถูกต้อง จะทำให้เราลดความยึดติดในอัตตาและทิฐิ

๒. **เหตุปัจจัยและการอาศัยกันของธรรม** – ธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย และสิ่งเหล่านี้อาศัยกันและกัน ผู้ที่เข้าใจเรื่องนี้จะมองเห็นความสัมพันธ์ของธรรมที่เกิดขึ้นและจะไม่ยึดติดกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพราะทุกสิ่งล้วนเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นและดับไป

๓. **ความไม่เที่ยงของขันธ** – ขันธ (รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ) เป็นองค์ประกอบของชีวิต ซึ่งล้วนแต่ไม่เที่ยงและต้องประหลาด (ละ) ในที่สุด การเข้าใจขันธช่วยให้เราเห็นความจริงของชีวิตและไม่หลงในความยึดมั่นถือมั่น

การพัฒนาตนในทางธรรมต้องอาศัยการพิจารณาเห็นความเป็นเหตุปัจจัยของสภาวะธรรมเหล่านี้ และค่อยๆ ละสิ่งที่อุปสรรคต่อการบรรลุมรรคผล